

Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar

Deel III Pedagogische middelen / Theorie

Wat gebruiken we op de bso?

Het inzetten van structurele en organisatorische middelen die voorzien in de basisbehoeften van kinderen en bijdragen aan hun ontwikkelingskansen

In opdracht van:

Bureau Kwaliteit Kinderopvang / BKK Utrecht

Geschreven door:

Marianne Boogaard en Ruben Fukkink, Kohnstamm Instituut Amsterdam

Josette Hoex en Liesbeth Schreuder, Nederlands Jeugdinstituut Utrecht

Versie mei 2010

Inhoudsopgave

Deel III Pedagogische middelen / theorie

	<i>pag.</i>
Inleiding	3
10. Communicatie en interactie	6
Algemene communicatievaardigheden	
Zes interactiecompetenties	
11. Het organiseren van de groep	18
Positieve sfeer in de groep	
Structuur in de dag	
Structuur in de groep	
Extra structuur voor kinderen met probleemgedrag	
12. Spel- en activiteitenbegeleiding	33
Vrij spelen	
Activiteiten met de hele groep (nog in uitwerking)	
 <i>Helaas zijn de volgende teksten nog niet klaar voor publicatie. Dit gedeelte wordt op korte termijn aangevuld.</i>	
13. Binnen- en buitenruimte	38
14. Kinderparticipatie	39
15. Observeren en volgen	40
16. Samenwerken met de omgeving	41
17. Competentie van de pedagogisch medewerkers	42

Deel III Pedagogische middelen

Wat gebruiken we op de bso?

Het inzetten van structurele en organisatorische middelen die voorzien in de basisbehoeften van kinderen en bijdragen aan hun ontwikkelingskansen

Inleiding

In de gereedschapskist van de pedagogisch medewerker in de buitenschoolse opvang zitten acht pedagogische middelen. Zij gebruiken ze om hun pedagogische doelen te bereiken. Wat zijn de middelen die de pedagogisch medewerker in handen heeft?

1. *Communicatie en interactie*

Het persoonlijke contact met de kinderen ligt aan de basis van hun welbevinden en ontwikkeling op de buitenschoolse opvang. Persoonlijke aandacht voor het individu is een belangrijk onderdeel van het werk in de groep. Communiceren met kinderen draagt bij aan hun opvoeding. Pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat kinderen zich aan basale omgangsregels houden. Het gaat in de buitenschoolse opvang niet alleen om communicatie met individuele kinderen. Ook de interactie met de groep als geheel is essentieel voor het welbevinden van de kinderen.

2. *De organisatie van de groep*

De pedagogisch medewerker die de groep goed organiseert, heeft goede voorwaarden geschapen voor het inzetten van de andere pedagogische middelen. Het belangrijkste is het zorg dragen voor een structuur in de dag en structuur in de groep. Hiertoe gebruikt de pedagogisch medewerker groepsregels, individuele regels, een leeftijdsindeling, en tijdelijke opsplitsingen van de groep. En de indeling van de groepen en het uitvoeren van een opendeurenbeleid.

3. *Spel- en activiteitenbegeleiding*

De pedagogisch medewerker zorgt voor het organiseren en begeleiden van vrij spel en gerichte groepsactiviteiten: zowel binnen als buiten. Vrij spelen is favoriet vanwege de mogelijkheid om te doen wat ze willen en te spelen met wie ze willen. Een georganiseerde activiteit is een welkome afwisseling van het vrij spelen. Met een georganiseerde activiteit kun je kinderen verleiden om iets uit te proberen waar ze in vrij spel niet opgekomen waren. Je geeft kinderen bovendien een actieve invulling van hun vrije tijd.

4. *Binnen- en buitenruimte*

De indeling van de ruimte zorgt ervoor dat kinderen veilig zijn en ongestoord kunnen spelen en met elkaar kunnen zijn. Er moeten mogelijkheden zijn voor de hele groep, maar ook om in kleine groepjes of alleen te spelen. Pedagogisch medewerkers zorgen vaak voor een indeling met functionele hoeken. Het aanwezige speelgoed is gericht op alle leeftijden en verschillende interesses. De buitenruimte en de buitenmaterialen vergen ook de nodige aandacht. Kennismaking met de natuur is een belangrijk onderdeel van buitenspelen.

5. *Kinderparticipatie*

Kinderen kunnen zelf initiatieven nemen, meedenken over en verantwoordelijkheid krijgen in hun centrum. Kinderen die meedenken en meebeslissen, oefenen in overlegvaardigheden en leren zelf nadenken over wat zij willen, wat andere kinderen willen en over wat mogelijk is.

Kinderparticipatie maakt ook de groep hechter. Het draagt bij aan de overdracht van democratische waarden en normen.

6. *Observeren en volgen*

Goed kijken naar kinderen is één van de belangrijkste pedagogische middelen van de pedagogisch medewerker. Zij stemmen hun aanbod af op wat zij de kinderen graag zien doen en op wat ze al kunnen of nog niet. Bijna elke buitenschoolse opvang heeft een kindvolgsysteem.

7. *Samenwerken met de omgeving*

Een positieve relatie tussen pedagogisch medewerkers en ouders, en tussen pedagogisch medewerkers en school, is belangrijk om kinderen een veilig gevoel in de groep te geven.

Daarnaast is contact belangrijk voor uitwisseling van informatie over het kind; ouders, pedagogisch medewerkers en leerkrachten zijn opvoedingspartners. Ook de afstemming over het pedagogische beleid van de organisatie vraagt een formele overlegstructuur met zowel ouders als school. Door samenwerking in de buurt kan de kwaliteit van het aanbod in de buitenschoolse opvang worden verbeterd. Zowel door het gezamenlijk aanbieden van activiteiten, als door afspraken over gedrag- en omgangsregels.

8. *Competentie van de pedagogisch medewerker in het team*

De relaties tussen de pedagogisch medewerkers onderling heeft een direct effect op de groepssfeer. Kinderen voelen zich veilig als hun pedagogisch medewerkers soepel de taken verdelen, elkaar helpen, met elkaar lachen en samen grapjes maken. De samenwerking zorgt ook voor een betere kwaliteit van het programma. In het team vindt regelmatige reflectie plaats over de kinderen en de groep als geheel.

De pedagogische gereedschapskist

Checklist pedagogische middelen: "Wat doet de pedagogisch medewerker?"

1. Communicatie en interactie

- Luisteren naar kinderen
- Praten met kinderen
- Conflicten begeleiden
- Ik-boodschap
- Positief gedrag bevorderen
- Grenzen stellen
- Op vijf interactiegebieden werken

2. Organisatie van de groep

- Werken aan positieve groepssfeer
- Vriendschappen bevorderen
- Introduceren nieuwe kinderen
- Dagprogramma aanhouden
- Groepsregels opstellen en handhaven
- Opendeurenbeleid uitvoeren
- Mentortaken

3. Spel- en activiteitenbegeleiding

- Vrij spel begeleiden
- Georganiseerd spel begeleiden
- Balans en afwisseling

- Buitenspel begeleiden
- Activiteiten buiten de deur
- Uitstapjes begeleiden
- Programma maken

4. Binnen- en buitenruimte

- Indelen van de binnenruimtes
- Inrichten van de buitenruimtes
- Spelmateriaal

5. Kinderparticipatie

- Leefgemeenschap
- Participatieve houding
- Samen denken over regels
- Samen denken over inrichting en materialen
- Samen denken over programma
- Werkvormen toepassen

6. Observeren en volgen

- Observeren
- Signaleren
- Documenteren en overdrachtsformulier
- Bespreken met team, ouders en school

7. Samenwerken met de omgeving

- Samenwerken met ouders
- Samenwerken met school
- Samenwerken in de buurt

8. Competentie van de pedagogisch medewerker in het team

- Samen het pedagogisch beleid uitvoeren / samen opvoeden
- Voorbereiden van het werk
- Taken verdelen
- Talenten gebruiken
- Onderlinge communicatie en sfeer

1 Communicatie en interactie

“Hoi Melvin, ga je je jas even ophangen? Niet op de grond gooien hoor! Hai Mandy (9), wat fijn dat je er weer bent. Ik zag je gisteren niet op de bso. Was je ziek?” Nee, mijn opa is dood en we gingen gisteren naar de begrafenis. ” O Mandy, wat erg, ik kom zo even met je praten hoor over opa, als alle kinderen binnen zijn”. Mandy loopt naar de kapstok en gaat met de andere meisjes zitten kletsen. Ze lijkt niet erg onder de indruk. Maar de pedagogisch medewerker weet dat Mandy vaak bij haar opa ging logeren. Dus gaat ze na het sap drinken naast Mandy zitten. “Was je bij de begrafenis Mandy? Hoe vond je dat?” Mandy is blij dat ze erover kan vertellen. En tijdens het praten over de begrafenis komen opeens de tranen boven. De pedagogisch medewerker slaat een arm om haar heen. “Huil maar hoor, lieverd”.

Pedagogisch medewerkers krijgen veel informatie tegelijk bij de verwelcoming van de kinderen. Vaak kunnen ze op zo'n druk moment niet meteen reageren. Maar ze onthouden het en komen er later op terug. Want kinderen moeten hun belevenissen kunnen vertellen: de droevige en de leuke dingen. Communicatie is de basis voor kwaliteit in de buitenschoolse opvang.

Algemene communicatievaardigheden

De meeste kinderen praten graag met volwassenen. Ze willen vertellen wat ze beleefd hebben, ze willen laten zien wat ze gedaan hebben, ze willen de mening van volwassenen horen en ze willen uitleg krijgen over allerlei onderwerpen die ze niet begrijpen. Pedagogisch medewerkers praten ook graag met de kinderen. Het is de kern van hun vak. En verder hebben zij hun communicatievaardigheden hard nodig om het gedrag van de kinderen in juiste banen te leiden.

Een pedagogisch medewerker heeft de volgende communicatievaardigheden nodig:

- Luisteren naar kinderen
- Praten met kinderen
- Conflicten begeleiden
- Ik-boodschap
- Positief gedrag bevorderen
- Grenzen stellen

Communicatievaardigheden zijn zowel voor gesprekken met individuele kinderen of kleine groepjes van belang, als voor de communicatie met de groep als geheel. De zes communicatievaardigheden tonen zich zo in de praktijk:

- Communicatievaardigheid 1: Luisteren naar kinderen

Bij het praten met kinderen, is in de eerste plaats goed luisteren en doorvragen belangrijk. Luisteren betekent dat de pedagogisch medewerker het kind verbaal of non-verbaal aanmoedigt om door te praten en af en toe samenvat wat het kind zegt. Zo weet het kind dat de pedagogisch medewerker echt luistert. Mandy vertelt over de begrafenis. “We kregen broodjes en mama ging huilen en papa ook”. “Je zag papa en mama huilen”. “Ja, maar ze hielden gelukkig op toen we de broodjes kregen” “Was je blij dat ze niet meer huilden?” “Ja, en toe gingen we in een zwarte auto”.

De pedagogisch medewerker houdt de dialoog in stand door te luisteren en door het kind de richting van het gesprek te laten bepalen. Als er andere kinderen bij komen staan, betreft ze hen bij het gesprek.

Veel pedagogisch medewerkers luisteren naar en praten met kinderen volgens de communicatiemethode van de Amerikaanse psycholoog Thomas Gordon. Zijn methode heeft grote invloed op de kinderopvang in Nederland.

Communicatie volgens Gordon

- Actief luisteren: laten zien dat je begrijpt wat het kind vertelt en aanmoedigen om verder te vertellen.
- Gevoelens van het kind herkennen, benoemen en accepteren.
- Ik-boodschap bij onacceptabel gedrag: benoem het gedrag, geef het gevolg aan voor jezelf, geef het gevoel dat het bij je oproept.

Bronnen: *Luisteren naar kinderen* (1970), T. Gordon en *Opvoeden in de kinderopvang volgens de Gordonmethode* (2009), S. Henderson

Actief luisteren helpt om het kind vrij te laten vertellen en zijn belevenissen te laten verwoorden. De pedagogisch medewerker richt zich niet alleen op de feiten, maar ook op de gevoelens van het kind. Zijn emoties worden geaccepteerd en benoemd, ook als ze heftig zijn. Het kind leert zijn eigen gevoelens kennen en er een naam aan te geven. Hij ervaart ook dat hij boos of bang mag zijn.

Boze Melvin

Melvin heeft op school tranen in zijn ogen van boosheid omdat hij naar de buitenschoolse opvang moet. Hij verzet zich tegen de pedagogisch medewerker die hem komt ophalen en roept: "Ik wil niet, ik wil naar Mama". De pedagogisch medewerker zegt: "Ik zie dat je heel boos bent omdat ik er ben en mama niet. Je wist helemaal niet dat je vandaag naar de buitenschoolse opvang zou gaan, geloof ik. Je dacht dat je naar huis ging en nu kan dat niet. Ik snap best dat je daar boos van wordt".

Door deze reactie voelt het kind zich geaccepteerd en begrepen. Hij mag boos zijn en de pedagogisch medewerker begrijpt ook waarom hij boos is. Zijn boosheid wordt niet gebagatelliseerd. Juist daardoor kost het hem minder moeite om de pedagogisch medewerker een handje te geven en toch maar mee te gaan.

Warmte en oprechte belangstelling kunnen zowel verbaal als non-verbaal getoond worden. Soms gaat het gesprek over kleine gebeurtenissen: de meester die ziek was, een nieuw konijn of een verhaal over het Sinterklaasfeest. Maar er is ook tijd en aandacht voor emotionele of ernstige gebeurtenissen en levensvragen. In de buitenschoolse opvang is niet altijd gelegenheid om ongestoord te praten. Weglopen midden in een gesprek om de telefoon aan te nemen, kan nodig zijn. De pedagogisch medewerker zorgt ervoor dat ze daarna terugkomt bij het kind.

- **Communicatievaardigheid 2: Praten met kinderen**

Een gesprek met kinderen is niet altijd een eenrichtingverkeer, zoals in de voorbeelden hierboven. Er vinden ook veel gesprekken plaats op initiatief van de pedagogisch medewerkers. Zij vragen bijvoorbeeld iets over de schooldag, of vertellen iets over het komende vakantieprogramma.

Het helpt voor een ontspannen relatie als de pedagogisch medewerkers ook over zichzelf vertelt. Kinderen vinden het heerlijk als de pedagogisch medewerker hen vertelt dat hij thuis een konijn heeft die elk avond in de kamer mag rondlopen. Of dat hij vroeger heel verlegen was op school. Of dat hij van korfbal houdt en elke zaterdag een wedstrijd speelt. Wedden dat de kinderen dan de volgende week vragen of hij gewonnen heeft?

Een gesprek op initiatief van de pedagogisch medewerker is tweerichtingsverkeer. Beide gesprekspartners bepalen het verloop van het gesprek.

Gesprekstechnieken volgens Martine Delfos

- Vul gevoelens van kinderen niet in
- Stel open vragen aan de kinderen
- Stel geen suggestieve vragen
- Laat merken dat je hun mening op prijs stelt
- Vraag niet naar “wanneer”, maar naar “waar”
- Combineer zo nodig praten en spelen
- Sluit het gesprek goed af

Bron: *Luister je wel naar mij* (2000), Martine F. Delfos

In het voorbeeld over de overleden opa aan het begin van dit hoofdstuk zegt de pedagogisch medewerker bijvoorbeeld niet tegen Mandy: “Oh, wat zal jij nu verdrietig zijn!”. Zij doet dat niet, omdat ze de gevoelens van het kind niet wil invullen. Dat getuigt van respect voor het kind. Ze wist immers niet of Mandy wel verdrietig was. Bij het benoemen van gevoelens blijft ze dicht bij de gevoelens die het kind laat zien.

Pedagogisch medewerkers leggen in een gesprek ook niet hun eigen gedachten op aan het kind. Zij stellen open en niet-suggestieve vragen. Een open vraag nodigt uit tot een inhoudelijk antwoord en laat het kind vrij in wat hij wil zeggen en waarover hij wil praten. De pedagogisch medewerker zal eerder vragen: “Ik zie dat je er niet zo vrolijk uitziet vandaag, klopt dat?” dan “Je ziet er niet zo vrolijk uit, je hebt zeker niet goed geslapen.” In het eerste geval is het kind vrij om te zeggen dat het niet klopt. Het is belangrijk om expliciet te zeggen dat je graag hoort wat een kind denkt. Zeker jonge kinderen denken vaak dat een volwassene alles al weet. Waarom zou die dan naar zijn mening vragen? Jonge kinderen kunnen moeilijk overweg met een vraag naar een tijdstip (“Gebeurde dat vorige week?”). Veel gemakkelijker is het voor hen als je vraagt naar de plaats (“Gebeurde dat in opa’s huis?”).

Praten en spelen tegelijk, gaat vaak veel gemakkelijker dan alleen praten. En dat geldt in nog sterkere mate voor jongens als voor meisjes. Het spelen zorgt voor ontspanning. Bovendien hoeven de kinderen dan niet stil te zitten; iets waar jongens vaak wat meer moeite mee hebben dan meisjes. Meisjes zijn bovendien vaker ‘talig’ ingesteld en praten daardoor gemakkelijker dan jongens. Dat geldt overigens zeker niet voor alle jongens en alle meisjes. Maar over het algemeen gaat praten tijdens het kleien of poolen gemakkelijker dan als je er echt speciaal voor gaat zitten.

De jongste kinderen van vier en vijf jaar verwerken hun belevenissen vaak helemaal in hun spel. Ze gebruiken poppetjes of hun tekening om te vertellen. “Marrie deed zo: boem, boem en toen viel ze zo, au, au!”.

Zeker in een situatie als in de buitenschoolse opvang, waarin vaak storingen tijdens het praten optreden, is het belangrijk om een gesprek duidelijk af te sluiten. De pedagogisch medewerker zegt bijvoorbeeld: “Ik vind het fijn dat ik nu begrijp wat er gebeurd is. Dank je wel dat je het me hebt uitgelegd. Ga maar lekker spelen, dan ga ik het fruit schillen.” Zo weet het kind dat het gesprek is afgelopen en dat er niets meer van hem wordt verwacht; hij kan met een nieuwe activiteit starten.

- **Communicatievaardigheid 3: Conflicten begeleiden**

In alle groepen komen van tijd tot tijd conflicten en ruzies voor. Het kan gaan over wie bepaalt wat er gaat gebeuren, of een discussie over wel of niet mogen meespelen. Voordringen is ook vaak een bron van conflict. Of onenigheid over speelgoed. Soms komt het tot schelden of slaande ruzie.

De meeste conflicten spelen zich af tussen twee kinderen. Maar die krijgen in een groep al snel medestanders. Voordat je het weet is de hele groep aangedaan door het conflict. Conflicten tussen kinderen hoeven niet altijd te escaleren. In veel gevallen lossen de kinderen het zelf op en zijn ze even later weer gewoon aan het spelen. Maar soms kunnen ze de kinderen heel erg emotioneren. In dat geval is het belangrijk om de oorzaak boven tafel te krijgen en uit te spreken.

Rollen die de pedagogisch medewerker bij een conflict kan aannemen:

- objectieve bemiddelaar
- procesbegeleider
- leider

Bij een conflict laat de pedagogisch medewerker de kinderen altijd eerst stoom afblazen. Alle betrokkenen mogen vertellen wat er aan de hand is. De pedagogisch medewerker checkt of zij/hij het goed begrijpt. Alleen al het vertellen wat er gebeurde in aanwezigheid van de pedagogisch medewerker kan helpen. De pedagogisch medewerker kiest geen partij, maar zoekt samen met de kinderen naar een compromis (rol: bemiddelaar). Of zorgt ervoor dat de kinderen zelf een oplossing vinden (rol: procesbegeleider). Soms neemt de pedagogisch medewerker zelf de leiding en geeft aanwijzingen voor de oplossing (rol: leider).

- **Communicatievaardigheid 4: Ik-boodschap gebruiken**

De ik-boodschap van Gordon is een belangrijke communicatievaardigheid bij het bespreken van ongewenst gedrag van het kind. “Willem, ik zie dat je alle jassen van de kapstok hebt gegooid en daardoor kunnen wij er op trappen. Ik vind dat niet fijn, want zo dadelijk worden alle ouders en kinderen boos omdat de jassen vies of kapot zijn. Wil je ze weer even ophangen?”. De ik-boodschap is veel minder verstorend voor de relatie dan de vaak gebruikte jij-boodschap: “Je mag die jassen niet op de grond gooien. Wil je ze weer even ophangen?”

Met de ik-boodschap beschuldigt de pedagogisch medewerker het kind niet, waardoor hij minder snel in de weerstand schiet. Bovendien leert een kind meer van een ik-boodschap. Hij hoort wat het gevolg van zijn gedrag is en krijgt inzicht in de gevoelens die dat bij anderen oproept. In de communicatie over ongewenst gedrag maken pedagogisch medewerkers onderscheid tussen het kind en zijn gedrag. De pedagogisch medewerker zegt niet: “Ik vind jou niet lief omdat je de jassen op de grond gooit”. Het kind krijgt een opmerking over wat hij doet en niet over zichzelf.

- Communicatievaardigheid 5: Positief gedrag bevorderen

Een ik-boodschap is niet altijd noodzakelijk. Vaak volgen kinderen de aanwijzingen van de volwassene gewoon op zonder veel verdere uitleg. “Kun je die jassen alsjeblief even oprapen? Ze worden zo vies.” Het kind doet het zonder morren en krijgt een goedkeurende blik van de pedagogisch medewerker. Kinderen hebben van nature de behoefte om het goede te doen (behoeftepiramide van Maslow). Het kan gebeuren dat daarbij andere –meer basale- behoeften in de weg zitten. Kinderen die indruk maken op hun leeftijdgenoten door brutaal gedrag, komen aan de behoefte om het goede te doen niet meer toe. De behoefte aan erkenning en waardering van leeftijdgenoten is voor hen belangrijker.

Soms gaat het aanleren van positief gedrag of het afleren van negatief gedrag niet via aanwijzingen of ik-boodschappen alleen. De volwassene wil dat het kind niet schreeuwt, maar door het schreeuwen krijgt het kind wel de aandacht die hij graag wil. Onbedoeld versterken volwassenen zo het ongewenste gedrag dat ze juist willen afleren bij een kind. Dit is het principe: ‘negatieve aandacht is ook aandacht’. Het kind voelt zich gezien door de pedagogisch medewerker die de aandacht volledig op hem richt. Of hij voelt zich in zijn gedrag gesterkt omdat de pedagogisch medewerker zelf ook boos wordt en veel harder gaat praten dan normaal. Op dat moment fungeert de pedagogisch medewerker onbedoeld als negatief rolmodel; het kind doet het negatief gedrag na.

Ongeduldige Roos

Roos (7) kan niet op haar beurt wachten in de kring. Iedere keer probeert zij ertussen te komen als een ander kind aan het woord is: “Nee, Roos, nog even wachten, jij mag zo” herhaalt de pedagogisch medewerker wel vijf keer in een kwartier. En de volgende dag gaat het weer zo. De andere kinderen lachen haar een beetje uit: daar heb je Roos weer. Je zou denken dat Roos op den duur eieren voor haar geld kiest. Waarom doet ze dat niet? De aandacht voor haar gedrag –van de pedagogisch medewerker en van de andere kinderen- is een versterker voor dat gedrag. Geen aandacht schenken aan het ongewenste gedrag zou veel beter werken.

Principes van de leertheorie

De principes van de leertheorie om een gedragsverandering tot stand te brengen zijn:

- Tonen/ voordoen wat het gewenste gedrag is
- Positieve aandacht voor gewenst gedrag
- Geen aandacht voor ongewenst gedrag

De leertheorie gaat ervan uit dat aandacht de belangrijkste versterker van gedrag is. Aandacht voor positief gedrag versterkt dat gedrag. Aandacht voor negatief gedrag versterkt dat negatieve gedrag, zelfs al is het negatieve aandacht.

Toepassen van bovenstaande principes is lang niet altijd gemakkelijk. Het is verleidelijk om positief gedrag als ‘gewoon’ te zien, zonder daar extra aandacht voor te geven. Het van tijd tot tijd waarderen van dat prettige gedrag is echter heel belangrijk om het in stand te houden. Anders ‘dooft dat gedrag uit’. Je verlegt als het ware je aandacht van het moeilijke naar het gewenste gedrag, zodat een kind dat zijn gedrag probeert te veranderen nog steeds evenveel aandacht krijgt.

Hoe moet het nu met Roos? De pedagogisch medewerker kan haar even apart nemen en verzekeren dat ze echt aan de beurt komt, maar wel moet wachten tot ze de beurt krijgt. De andere kinderen moeten ook wachten. “Ik zal je helpen, Roos. Kijk maar naar mij”. Vervolgens geeft de pedagogisch medewerker haar een knipoog, iedere keer dat een ander kind de beurt krijgt en Roos er niet doorheen praat. “jJ doet het goed, Roos!”, zegt die knipoog.

De pedagogisch medewerker kan ook naar gedragsalternatieven zoeken, die minder storend zijn voor de groep. Een bekend voorbeeld is om Roos te vragen om altijd haar vinger op te steken als ze iets wil zeggen. Ze stoort niet, maar ze kan toch duidelijk maken dat haar iets op de lippen brandt. Een knikje: “Ik heb je gezien, ik vergeet je niet”, kan dan al helpen.

Veel kleine ergernissen over het gedrag van kinderen kunnen worden opgelost door het verplaatsen van aandacht naar het gewenste gedrag of het zoeken naar minder storende gedragsalternatieven. Maar het lukt niet altijd. Soms zitten de oorzaken van negatief gedrag dieper.

Als het Roos ook met behulp van de speciale knipoog en het vinger opsteken niet lukt om even af te wachten in de kring, gaat de pedagogisch medewerker zich in de oorzaak van haar gedrag verdiepen. Dat kan op veel verschillende manieren: met Roos praten, vragen of een collega haar gedrag in de kring eens wil observeren, met de ouders van Roos praten. Er zijn verschillende oorzaken denkbaar. Misschien leggen de ouders uit dat Roos thuis gewend is om te schreeuwen, als jongste in een gezin met drie grote broers. Ze heeft dus onvoldoende informatie dat dit storend is. Of er blijkt uit de spelobservatie dat Roos in veel meer situaties de boventoon voert en niet zo goed kan luisteren naar wat andere kinderen zeggen. Haar temperament maakt haar impulsief. Door deze informatie over mogelijke oorzaken kan de pedagogische medewerker, liefst samen met de ouders, een plan maken om Roos te helpen om op haar beurt te leren wachten.

Oorzaken van ongewenst gedrag volgens Saskia Henderson:

- onvoldoende informatie
- onvervulde behoefte
- temperament
- ontwikkelingsfase

Kinderen begrijpen soms niet waarom gedrag ongewenst is. Vaak veronderstellen we bekend dat kinderen weten dat ze de vloer vies maken als ze met modderschoenen naar binnen komen. Misschien had nooit iemand ze dat verteld.

Veel vaker komt het voor dat een fysieke behoefte tot het ongewenste gedrag leidt. Kinderen die lang stil hebben gezeten, moeten nu eenmaal even rennen. Een kind dat moe of hongerig is, kan niet opletten. Een kind dat geen uitdaging krijgt, gaat zich vervelen en andere kinderen lastig vallen.

Kinderen verschillen van elkaar qua temperament. Kinderen met een ander temperament dan de opvoeder worden vaak minder goed begrepen. Als de opvoeder uren kan zitten lezen, heeft ze meer moeite om begrip op te brengen voor kinderen die niet kunnen stilzitten.

En tot slot kan de ontwikkelingsfase van het kind tijdelijk voor ongewenst gedrag zorgen. Een bekend voorbeeld zijn de jonge pubers die opeens wispelturig en brutaal worden tegen de pedagogisch medewerker. Ze zijn bezig met hun eigen identiteit en zelfstandigheid.

Bron: T. Gordon en *Opvoeden in de kinderopvang volgens de Gordonmethode* (2009), S. Henderson

Soms is een gedragspatroon zo storend of hardnekkig dat de pedagogisch medewerker het niet kan negeren. Op dat moment kan een time-out helpen: een kind met korte uitleg even in een rustig hoekje plaatsen, bijvoorbeeld op een speciaal stoeltje achter de bank. Aan het kind wordt dit niet als een straf gepresenteerd, maar als een manier om het storende gedrag te laten stoppen. Zo'n time-out mag niet te lang duren: drie minuten is voldoende. Alternatief is dat de pedagogisch medewerker zich samen met het kind even isoleert van de groep. Zeg tegen het kind dingen zoals: "Ik kan het niet goed vinden dat jij andere kinderen pijn doet. Daarom ga ik hier met jou zitten tot het over is".

Het is belangrijk om het kind altijd zelf terug te halen in de groep of door een kind te laten halen. En om het weer goed te maken, zeker als de pedagogisch medewerker echt boos is geweest. "Het is over hoor, ik ben niet meer boos." Zo is het voor een kind duidelijk dat het nare voorval ook echt voorbij en afgesloten is.

Wordt er ook gestraft in de buitenschoolse opvang? Zo min mogelijk. Straf is bijvoorbeeld: alleen op de gang staan, niet meer mee mogen doen, naar binnen worden gestuurd. Straffen of dreigen met straf helpt alleen voor het moment zelf, als middel om het gedrag te laten stoppen. Straf maakt niet dat het kind uit zichzelf begrijpt wat hij dan wel moet doen, en waarom hij zich anders moet gedragen. En door de boosheid die straf bij bijna elk kind oproept, wordt hij ook al niet gemotiveerd om zich een volgende keer van zijn beste kant te laten zien. Daarom wordt straffen vermeden.

Vaardigheden bij bevorderen positief gedrag

- Positieve aandacht voor gewenst gedrag
- Negeren van ongewenst gedrag
- Oorzaak van negatief gedrag zoeken
- Time-out bij storend gedrag
- Weer goed maken na time-out of terechtwijzing

• Communicatievaardigheid 6: Grenzen stellen

Grenzen stellen hoort onlosmakelijk bij het werk in de buitenschoolse opvang. Het gaat om geboden (regels en afspraken) en verboden (grenzen). Afspraken maken en grenzen stellen zijn noodzakelijk in situaties dat kinderen zelf onvoldoende kennis of controle hebben om hun gedrag naar eigen inzicht te bepalen. "Je mag niet alleen naar buiten, je bent nog te klein". Of: "We gaan altijd een kwartier met z'n allen naar buiten en daarna mag je kiezen of je binnen wilt spelen of buiten wilt blijven". Geboden en verboden gaan altijd over gedrag en niet over eigenschappen of emoties van kinderen. Dus niet: "Niet meer boos zijn!", maar wel: "Niet meer schelden!".

Er worden bij het stellen van grenzen vier opvoedingsstijlen onderscheiden:

- autoritair
- democratisch
- permissief
- afzijdig

Een pedagogisch medewerker kan op verschillende manieren optreden bij het omgaan met grenzen:

- Een autoritaire opvoeder geeft geboden en verboden zonder verdere inhoudelijke uitleg. “Waarom moet ik buitenspelen?” vraagt het kind? “Omdat ik het zeg”. Kinderen reageren met volgzzaam of juist tegendraads gedrag op een autoritaire opvoeding.
- Een democratische opvoeder (ook wel autoritatieve opvoeding genoemd) geeft ook verboden en regels, maar met uitleg en ruimte voor onderhandeling. “Waarom moet ik buitenspelen?” “Buitenspelen is goed voor je als je de hele dag hebt binnengezeten op school. Dan kan je even lekker rennen. Wat vind je leuk om te doen buiten?” Met democratisch opvoeden geef je het kind de mogelijkheid om te reageren binnen de gestelde grenzen.
- De permissieve opvoedstijl (ook wel de laissez-faire-stijl genoemd) kenmerkt zich door een gebrek aan verboden en regels. De opvoeder laat het kind zijn eigen gang gaan en hoopt dat hij daar het meeste van leert. “Waarom moet ik buitenspelen?” “Niks moet. Wat wil je zelf?” Kinderen kunnen hierdoor onzeker worden, hoewel ze ook op eigen benen leren staan.
- De afzijdige of verwaarlozende opvoedingsstijl is hetzelfde als niet-opvoeden. Het kind krijgt geen enkele aanwijzing omtrent zijn gedrag. “Waarom moet dat?” Geen antwoord. Kinderen voelen zich dan in de steek gelaten. Als al hun opvoeders zo reageren, staan ze er eigenlijk alleen voor in het leven. Alle kinderen hebben begrenzing en goede raad nodig, ook als ze 10 jaar en ouder zijn.

De pedagogisch medewerker wisselt de opvoedstijlen af, waarbij de nadruk ligt op de democratische stijl. Maar het is niet altijd nodig om uitleg en ruimte te geven. De vier opvoedstijlen hebben ieder hun nut. Soms is er geen tijd om een verbod uit te leggen. Als een kind zonder toestemming de weg wil oversteken, bijvoorbeeld. Soms is een verbod al eerder uitgelegd of vastgelegd in een regel. Dan is een korte aanwijzing – “je mag geen snoepjes pakken” - genoeg.

Verbieden met uitleg en ruimte is de norm in de opvoeding, maar ook wel eens vermoeiend, zowel voor het kind als voor de volwassene. Een kind af en toe zijn eigen gang laten gaan, ook al doet hij iets niet goed, helpt hem om zelf verantwoordelijkheid voor zijn gedrag te nemen. Christien Brinkgreve noemt dit: heilzame verwaarlozing. We hoeven het opvoeden niet altijd perfect te doen. Af en toe goed doen is ook goed (“good enough mothering”).

Vaardigheden bij het stellen van grenzen

- Heldere gedragsregels
- Uitleg geven/discussie voeren over het waarom van de gedragsregels
- Opvoedstijl afwisselen

Zonder alle jongens en meisjes over één kam te willen scheren, is de ervaring dat jongens vaker heldere grenzen en korte aanwijzingen nodig hebben dan meisjes. Jongens verleggen hun aandacht sneller bij een grote hoeveelheid woorden en zijn ook minder geneigd om uitleg te vragen over de regels. Meisjes luisteren in het algemeen naar verbale aanwijzingen; bij jongens werkt het beter om voor te doen wat wel en niet mag.

Dat wil niet zeggen dat er ook méér of andere grenzen moeten zijn voor jongens dan voor meisjes. De jongens te veel inperken, belemmert juist hun wijze van leren; zij willen graag ‘doen’ en experimenteren. Jongens durven, meer dan meisjes, door schade en schande te leren. Tegen het advies van de pedagogisch medewerker in willen ze eerst zelf ervaren of ze iets werkelijk niet kunnen. Meisjes nemen dat zonder experiment al aan van de pedagogisch medewerker.

Hoe ouder de kinderen, hoe meer zij zonder opgelegde grenzen kunnen functioneren. Zij hebben intussen hun eigen innerlijke controle opgebouwd en het overzicht ontwikkeld om gevaren te vermijden. Toch dreigt hier een valkuil. Volwassenen hebben de neiging om de controle mogelijkheden van kinderen van tien jaar en ouder te overschatten. Ze gedragen zich vaak al zo volwassen en beginnen er ook volwassen uit te zien. Dit geldt zeker voor de meisjes, die vaak wat eerder in de puberteit raken dan jongens. Onterecht krijgen kinderen vanaf die leeftijd ineens veel minder grenzen opgelegd. Die grenzen zijn juist des te meer nodig in de puberteit. Uit onderzoek blijkt dat kinderen van tien jaar en ouder juist minder controle hebben over hun eigen impulsen dan daarvoor. Ze kunnen hun impulsgedrag minder goed controleren, al weten ze 'met hun verstand' wel wat goed en fout is. Groepsgedrag en de mening van vrienden krijgt een grotere invloed op het zich wel of niet houden aan grenzen, dan afspraken en regels. In hun hart zijn ze daarom vaak nog blij met begrenzing door de volwassene.

Opvoeders onderschatten hun eigen invloed op de pubers. Kinderen in de bovenbouwleeftijd vinden het heel belangrijk wat hun opvoeders van hen vinden en nemen goed in zich op wat zij zeggen. Zelfs al doen ze uiterlijk onverschillig of tegendraads. Ze zijn ook uiterst gevoelig voor complimenten van volwassenen.

Ook pubers hebben duidelijke grenzen nodig

De puber beschikt over alle volwassen emoties. Maar zijn impulscontrole is gebrekkig. Dit komt door een onvolgroeide frontaalkwab. Dit deel van de hersenen zorgt voor 'eerst denken, dan doen'. Op de leeftijd van 10 - 12 jaar en ook nog lang daarna kunnen pubers moeilijk door emoties aangestuurd gedrag afremmen. Daarom komen de kinderen op deze leeftijd zo vaak in de problemen. Ze kunnen de verleiding van de zichtbare snoeptrommel niet weerstaan, ook al weten ze dat ze geen snoep mogen nemen. Ze blijven achter de computer zitten, ook al weten ze dat ze nu hun huiswerk niet meer afkrijgen. Duidelijke regels en grenzen helpen hen om zich tegen de directe verleidingen te verzetten.

Bron: *Het puberbrein*, 2009

Zes interactiecompetenties

Goede interactie met kinderen draagt bij aan het bereiken van de vier pedagogische basisdoelen (zie deel II *Pedagogische doelen*). Dat vraagt van de pedagogisch medewerker om vaardigheden op zes interactiegebieden. Op al die gebieden zijn de hiervoor genoemde communicatievaardigheden van belang.

Zes interactiegebieden in de opvoeder - kind relatie:

- emotionele ondersteuning bieden
- autonomie respecteren
- leiding geven en structuur bieden
- informatie en uitleg geven
- interacties in de groep begeleiden
- ontwikkeling stimuleren

Bron: *Laten spelen is een vak in de buitenschoolse opvang*. 2009

- Emotionele ondersteuning bieden

Pedagogisch medewerkers hebben oog voor de signalen en gevoelens van kinderen. Ze merken het op als een kind verdrietig kijkt of erg stil is en reageren daarop door het kind even op schoot te nemen, een aai over de bol te geven of naast hem te gaan zitten. Ze zien het ook als een kind vrolijk is en zeggen zoiets als: wat kijk je blij vandaag, is er iets leuks gebeurd? Hun communicatie is erop gericht om de kinderen regelmatig te laten merken, dat ze hen horen en zien en hun gevoelens opmerken. Ze luisteren aandachtig als de kinderen iets tegen hen zeggen en laten merken dat ze hen begrepen hebben. Ze zijn geïnteresseerd in wat zij doen. Ze laten ook in hun gezichtsuitdrukking en hun gedrag zien dat ze het leuk vinden om met hen om te gaan.

De pedagogische medewerker speelt ook in op de stemming van de kind. Met een rustig kind gaan ze anders om dan met een uitgelaten kind. Met de één gaan ze in een boekje kijken en met de ander maken ze grapjes. Hun gedrag past bij de leeftijd van het kind. Een jong kind nemen ze op schoot. Een jongen of meisje van 10 jaar vindt dat misschien ongemakkelijk.

En heel belangrijk: ze verdelen ze hun aandacht over alle kinderen uit de groep. De één komt uit zichzelf naar hen toe, de ander moeten ze even opzoeken. Ze gaan iedere dag weer na of ze voor alle kinderen in de groep aandacht hebben gehad. Op deze manier bieden de pedagogisch medewerkers emotionele ondersteuning aan alle kinderen. Emotionele ondersteuning bieden is gericht op het individuele kind. Doel ervan is dat alle kinderen zich veilig, beschermd en gekend voelen op de buitenschoolse opvang. Voor een grote groep kinderen is de buitenschoolse opvang een belangrijk deel van hun leven waar ze vele jaren achtereen komen.

- Autonomie respecteren

Pedagogisch medewerkers geven kinderen de ruimte en vrijheid om hun eigen gang te gaan en zelf te experimenteren. Ze zitten niet bovenop hun lip bij alles wat ze doen. Zij laten ze zelf kiezen wat zij gaan doen, hoe zij dit gaan doen en met wie – binnen de grenzen van wat mogelijk is. Zij stimuleren hen om nieuwe dingen uit te proberen en dagen hem uit om zelfstandig te zijn. Zij geven de kinderen daarom een actieve rol en verantwoordelijkheid in het programma. Eén kind per tafelgroepje mag bijvoorbeeld sap inschenken of het fruit uitdelen. Twee oudere jongens zijn verantwoordelijk voor het opruimen van de buitenspelspullen in de schuur. De oudste meisjes mogen een workshop “schminken” geven aan de jongste kinderen.

Dat betekent dat de pedagogisch medewerkers terughoudend zijn in het corrigeren van ideeën van kinderen. Ook met hulp zijn zij voorzichtig. Pas als kinderen niet verder komen en dreigen op te geven, bieden ze een helpende hand. De pedagogisch medewerkers voelen door ervaring aan of een kind hulp wenst of nog zelf wil proberen. Een kind dat ongewenst hulp krijgt bij een puzzel, reageert geïrriteerd als de pedagogisch medewerker het juiste stukje aangeeft. Dat had hij liever zelf willen vinden. Respect voor autonomie geeft de kinderen zelfvertrouwen en een gevoel van eigenwaarde.

- Leiding geven en structuur bieden

Pedagogisch medewerkers geven leiding op een manier die bijdraagt aan een vlot verloop van het programma met soepele overgangen van het ene naar het andere onderdeel. Zij houden overzicht over de groep en het dagprogramma. Ze leggen uit wat kinderen (kunnen) gaan doen en geven de kinderen instructies, aandachtspunten of spelregels zodat kinderen weten waar ze aan toe zijn. Bij het uitvoeren van een groepsactiviteit is juist de sturende rol van de pedagogisch medewerker belangrijk. Het bevordert het goede verloop van de dag en draagt bij aan het gevoel van veiligheid van de kinderen.

Het gebruik van humor helpt heel goed bij het leiding geven. Het werkt bevrijdend en onspannend voor de kinderen. Door het gebruik van humor merken ze dat de pedagogisch medewerker niet boos of alleen maar streng is.

Leiding geven met humor

De kinderen gaan met z'n allen naar het sportveld naast het bso-gebouwtje. De pedagogisch medewerker legt uit wat er gaat gebeuren: "We gaan een ballenspel doen. Ik leg buiten uit hoe het gaat. Eerst gaan de kinderen hun sportkleding aandoen. Wie klaar is, gaat bij de deur wachten. Pas als iedereen zijn sportkleding aanheeft, gaan we naar buiten. Maria en Fatima nemen de sporttas met de ballen mee. Kom op, we gaan omkleden."

De grote kinderen zijn in een mum van tijd klaar en staan bij de deur, maar de kleintjes worstelen nog met hun T-shirts en veters. Door het wachten ontstaat een hoop rumoer en gestoei bij de deur. De pedagogisch medewerker gaat naar hen toe en zegt: "Ik had nog zo tegen jullie gezegd dat jullie de kleintjes even moeten helpen met hun veters!" "Nietes, nietes, dat had je helemaal niet gezegd", joelen de kinderen. "O dan is het mijn schuld, dan moet ik nu alle vetertjes maar zelf gaan strikken. Welke twee kinderen redden me uit de nood en komen even helpen?" Vele vrijwilligers steken hun vinger op.

Leiding geven en structuur bieden is onmisbaar voor de pedagogisch medewerkers bij het werk in de grote groep. Maar ook individuele kinderen hebben structuur en leiding nodig, de één meer dan de ander. Er zijn kinderen die intern zelf al een zekere discipline hebben. Anderen zijn daarentegen impulsief en springen gemakkelijk uit de band of vergeten snel wat de afspraken waren. Ingrijpen en grenzen stellen zijn belangrijke onderdelen van deze interactiedimensie (zie Communicatievaardigheden). Sturing bieden is net zo belangrijk als autonomie respecteren. De pedagogisch medewerker wisselt beide soorten interactie af, al naar gelang de situatie.

- **Informatie en uitleg geven**

De onderwerpen waarop kinderen uitleg of informatie nodig hebben, is op deze leeftijd onbeperkt groot. Kinderen willen alles weten en begrijpen. "Waarom wordt het 's nachts donker? Waarom mag je niet liegen?" Ze hebben feitelijke vragen en morele vragen. De buitenschoolse opvang biedt een uitgelezen mogelijkheid om met kinderen van gedachten te wisselen. De pedagogisch medewerker grijpt elk onderwerp aan om er een gesprek over te beginnen. Het betekent niet dat zij ook alles moeten weten. De pedagogisch medewerker kan het ook aan de andere kinderen vragen of samen met de kinderen gaan zoeken op internet of in een boek.

Een belangrijke manier om kinderen informatie te geven is om hem voortdurend uit te dagen om zelf na te denken en uit te vinden hoe het zit. Bij een puzzel vraagt de pedagogisch medewerker: "Waarom past dat stukje niet hier, denk je?" "Ik weet het niet". "Zou het soms te groot zijn voor het gat? Probeer eens." "Nee, het is juist te klein, kijk maar", zegt het kind.

Bij morele vragen gaat het meer om het gesprek. Iedereen geeft zijn mening en luistert naar de mening en ervaringen van de anderen. De pedagogisch medewerker doet daarin gewoon mee, maar zorgt ook voor de gespreksleiding, zodat iedereen aan de beurt kan komen. De kunst is om het gesprek op gang te houden totdat de belangstelling is verflauwd of het onderwerp is uitgekauwd. Pedagogisch medewerkers vinden het heel leuk om met de kinderen over van alles te praten. Het raakt de kern van hun vak en juist na schooltijd in de vrije tijd is daarvoor de ruimte.

Duidelijke uitleg geven is een kunst die vaak door oefening geleerd wordt. Zeker bij het uitleggen van groepsactiviteiten komen daar heel wat didactische vaardigheden bij kijken, zoals de aandacht van alle kinderen trekken, de instructie in korte punten opknippen en kinderen laten herhalen wat ze moeten doen.

- **Interacties in de groep begeleiden**

Een pedagogische medewerker brengt kinderen met elkaar in contact, laat de kinderen samen activiteiten uitvoeren en betreft kinderen op elkaar. Zo krijgen ze de kans om hun contactuele vermogens te oefenen en sociale vaardigheden op te doen. Pedagogisch medewerkers leren de kinderen ook allerlei positief sociaal gedrag: naar elkaar luisteren, materialen met elkaar delen, samen spelen, samenwerken aan een taak, elkaar helpen, de leiding nemen, samen beslissen en samen een gesprek voeren. Negatieve interacties – schelden, slaan of de baas spelen – worden bijgestuurd. De pedagogische medewerker bemiddelt waar nodig zodat de kinderen weer ‘met elkaar verder kunnen’. Pedagogisch medewerkers zijn in het bijzonder gericht op kinderen die zichzelf isoleren of uitgesloten worden door de andere kinderen. Zij helpen hen om toch contacten te maken. Kinderen die nieuw zijn in de groep krijgen ook extra ondersteuning. De pedagogisch medewerker koppelt hen bewust aan enkele andere kinderen.

Broertjes en zusjes

De zusjes Fleur (7) en Annechien(4) zitten naast elkaar op de bank. De pedagogisch medewerker smeert de gezichten en armen van alle kinderen in met zonnebrandcrème, want ze gaan zo dadelijk de hele middag naar het sportveld. Fleur wil geen zonnebrandcrème op. “Daar ben ik allergisch voor, vertelt ze aan de pedagogisch medewerker. Vervolgens wil de pedagogisch medewerker Annechien insmeren. Maar die begint onbedaarlijk te huilen. “Ik wil niet”, zegt ze. Fleur legt beschermend haar arm om Annechien heen. Annechien krijgt ook geen zonnebrandcrème.

Broertjes en zusjes in de groep zijn altijd blij om elkaar na school te zien. Vaak willen ze perse naast elkaar zitten en met elkaar spelen. De oudste heeft vaak een beschermende rol naar de jongste toe, de jongste klampt zich vast aan de oudste. De pedagogisch medewerker staat voor een dilemma bij deze hechte tweetallen. De pedagogisch medewerker krijgt weinig ingang bij de jongste want die leunt op de oudste. En andere kinderen uit de groep krijgen weinig kans om met hen te spelen. De pedagogisch medewerker moet dan bewust tijd besteden aan persoonlijke contacten met beide kinderen apart om zelf degene te worden waarop de kinderen vertrouwen, in plaats van op elkaar. Voor stimulering van contacten met de andere kinderen, is het aanbieden van georganiseerde groepsactiviteiten vaak een mooie gelegenheid. Op die manier gaan de kinderen natuurlijkerwijs met de andere kinderen van de groep spelen.

Meer over het begeleiden van interacties staat in hoofdstuk 11 *Organisatie van de groep*.

- **Stimulering van de ontwikkeling**

De pedagogisch medewerker biedt activiteiten en materialen aan die kinderen op het brede terrein van hun ontwikkeling stimuleren: op motorisch, creatief, cognitief, technisch, taal, maatschappelijk en sociaal terrein. Het gaat daarbij om spelactiviteiten die in de vrije tijd van de kinderen plaats vinden. Dat betekent dat kinderen een zekere mate van keuzevrijheid hebben om de spelactiviteiten wel of niet te gaan doen. De pedagogisch medewerker zal kinderen wel uitdagen tot het doen van activiteiten die goed zijn voor hun ontwikkeling. Kinderen die nooit mee willen doen met bewegingsspelletjes worden daartoe wel gestimuleerd. Meer hierover staat in hoofdstuk 12 *Spel- en activiteitenbegeleiding*.

Tot slot

De communicatie tussen pedagogisch medewerker en kinderen staat aan de basis van goede buitenschoolse opvang. Door warme, steunende en open communicatie voelen de kinderen zich veilig genoeg om uitdagingen op te zoeken, zelfstandig te opereren en positieve relaties met anderen aan te gaan. Door de gesprekken met de pedagogisch medewerkers leren ze de wereld om hen heen te begrijpen. Door de structuur en de grenzen leren ze hun gedrag te beheersen. Communiceren en opvoeden liggen dicht bij elkaar.

2 Organiseren van de groep

Ronnie (10 jaar) heeft op maandag en dinsdag altijd twee vrienden met wie hij buiten voetbalt. Maar op woensdag komen die vrienden niet en met de andere jongens in zijn groep kan hij het niet zo goed vinden. Die willen altijd andere dingen doen, zoals computeren. Daarom mag hij elke woensdag een vriendje van school meenemen.

Sinds kort is in de woensdaggroep van Ronnie een nieuwe jongen van zijn leeftijd gekomen. Deze jongen zou graag met Ronnie bevriend raken, maar dat lukt niet erg omdat Ronnies vriend er dan altijd is. Daarom vraagt de pedagogisch medewerker aan Ronnie om zijn schoolvriend niet meer uit te nodigen. Er is immers nu ook een aardige vriend in zijn groep die voetballen ook leuk vindt. Nu is een ander kind aan de beurt om een schoolvriendje te vragen. Ronnie begrijpt het wel en sluit vriendschap met de nieuwe jongen.

Kinderen in de buitenschoolse opvang zijn daar niet alleen aanwezig als individu. Ze zijn er ook samen, als deel van een groep. In elke groep spelen groepsprocessen, sociale relaties en onderlinge spanningen een rol. De meeste kinderen vinden het leuk om in een groep te verkeren. Maar een groep roept ook altijd spanningen op. Zeker als een kind er geen vaste vriend of vriendin heeft, kan hij zich snel onveilig gaan voelen. Op dat moment is de hulp van de pedagogisch medewerker heel belangrijk voor het kind, zodat hij zich beschermd weet.

Door de groep goed te organiseren zorgt de pedagogisch medewerker voor een sfeer waarin alle kinderen zich veilig en vertrouwd kunnen voelen, erbij kunnen horen en hun mening kunnen zeggen. En een groep waarin elk kind de kans heeft om vrienden te maken. In een goed georganiseerde groep kunnen kinderen zich ontwikkelen en hun sociale vaardigheden uitbouwen.

Goed organiseren bestaat uit drie aspecten:

1. De zorg voor een positieve sfeer in de groep
2. De zorg voor structuur in de dag
3. De zorg voor structuur in de groep

De pedagogisch medewerkers bereiken een positieve sfeer door te zorgen voor een groep waarin positieve normen overheersen. Structuur in de dag wordt vooral bereikt door het dagprogramma. En structuur aanbrengen in de groep doen de pedagogisch medewerkers door de groepsindeling, het opendeurenbeleid en de groepsregels.

Positieve sfeer in de groep

Het begeleiden van groepsprocessen is één van de belangrijkste vaardigheden van de pedagogisch medewerker. Zij moeten een positieve groep vormen uit een aantal kinderen dat min of meer bij toeval in dezelfde stamgroep terecht is gekomen.

Waarom is een positieve groeps sfeer zo belangrijk? In een positieve groep wordt samengewerkt en treden kinderen elkaar in principe positief tegemoet. Nieuwe groepsleden worden gemakkelijk geaccepteerd. In dergelijke groepen voelen de kinderen zich veilig en geborgen. Positieve groepen geven kinderen de ruimte om zich (sociaal) te ontwikkelen.

In een positieve groep zijn er veel verschillende rollen mogelijk: de grapjas, de gezagsdrager, de initiatiefnemer, het behulpzame kind, de volgers en eventueel een buitenbeentje, dat echter welwillend wordt behandeld. Kinderen met verschillende karakters kunnen er hun plekje vinden. In negatieve groepen zijn er veel minder rollen te verdelen. Het gaat om machthebbers, volgers en buitenbeentjes. Er heerst vooral de macht van de sterkste en 'anders zijn' wordt niet gemakkelijk geaccepteerd. Pesters hebben in negatieve groepen meer kans omdat er minder tolerantie voor elkaar heerst. In dergelijke groepen voelen kinderen zich onveilig en op hun hoede. Sommigen gaan er met buikpijn heen, anderen zijn voortdurend bezig hun machtspositie te handhaven of te verbeteren. In dergelijke groepen is weinig ruimte voor sociale ontwikkeling.

De groeps sfeer wordt voor een belangrijk deel bepaald door de ongeschreven normen die in de groep heersen. Formele omgangsregels ('Wij schelden niet in deze groep') hebben wel invloed omdat de pedagogisch medewerker daarop kan terugrijpen. Maar ze zijn veel minder sfeerbepalend. De ongeschreven groepsnormen worden door de kinderen zelf gevormd. Die ongeschreven normen bepalen bijvoorbeeld of kinderen de kans lopen om te worden uitgelachen en of de groep het afkeurt als kinderen elkaar pijn doen. Die normen bepalen hoe het toegaat in de groep tussen de kinderen onderling en tussen de kinderen en de pedagogisch medewerkers. Wat mag wel en wat mag niet in deze groep? Wat is hier gek en wat is hier normaal? Hoe gaan we hier met elkaar om?

Positieve groepsnormen betreffen vijf aspecten:

- Groepsverantwoordelijkheid
- Onderling respect
- Samenwerken
- Beslissen door overeenstemmen
- Problemen/conflicten oppakken

Pedagogisch medewerkers hopen op en werken aan een groeps sfeer waarin kinderen medeverantwoordelijk zijn voor het functioneren van de groep en voor het welzijn van de andere kinderen.

In een positieve groep:

- helpen kinderen elkaar en komen zij voor elkaar op;
- worden ook kinderen met een afwijkend uiterlijk of gedrag opgenomen;
- luisteren kinderen naar elkaar en hebben zij respect voor elkaars mening en karakter;
- zijn kinderen actief om samen dingen te ondernemen en kunnen zij hun individuele belang af en toe opzij zetten voor het collectieve belang;

- gaan kinderen democratische met elkaar om en proberen zij tegemoet te komen aan zoveel mogelijk wensen van de deelnemers, waarbij de minderheid niet altijd het loodje legt;
- is er openheid zodat kinderen problemen niet verdoezelen of verzwijgen en ook niet met geweld uitvechten;
- is de wil aanwezig om een conflict op te lossen en af te sluiten.

Als negatieve groepsnormen zich eenmaal in de groep hebben genesteld, is het heel moeilijk om er nog verandering in te brengen. De druk van de machthebbers in de groep is te groot. De enige manier om je er als kind aan te onttrekken is om kleine subgroepjes te vormen. In feite scheiden die kinderen zich af van de grote groep en vinden veiligheid bij elkaar. Het tegengaan van pesten is moeilijk in deze groepen. o

Hoe eerder de pedagogisch medewerker de kinderen stimuleert tot positieve groepsnormen, hoe beter. De fase waarin een groep zich (opnieuw) moet vormen, is hiervoor de beste tijd. Bijvoorbeeld aan het begin van het schooljaar of op het moment dat er een aantal nieuwe kinderen in de groep komen of als de groepen opnieuw ingedeeld worden.

Hoe kunnen pedagogisch medewerkers daaraan werken? Het gaat hier niet om officiële regels. De kinderen bepalen zelf de groepsnormen. De pedagogisch medewerker kan wel indirect invloed uitoefenen. Daarvoor zijn vier manieren.

Invloed van de pedagogisch medewerker op positieve groeps sfeer

- Door veiligheid te bevorderen
- Door modelgedrag te vertonen
- Door de juiste situaties te scheppen
- Door sociaal gedrag te bevorderen
- Door vriendschappen te bevorderen

Onder andere gebaseerd op: Begeleiden van de groep, Gielis e.a. 1996

- **Veiligheid**

Een gevoel van veiligheid bij de kinderen bereikt de pedagogisch medewerker ten eerste door het geven van praktische informatie aan de kinderen. Informatie over de gang van zaken in de groep neemt een hoop onzekerheid weg bij de kinderen. Er zijn allerlei zaken waarover kinderen onzeker kunnen zijn. “Wat moet ik doen als ik niet lekker voel? Mag ik naar de wc als ik wil? Waar moet ik mijn jas ophangen?” Door uit zichzelf deze informatie te geven of vragen van kinderen te beantwoorden, gaan de kinderen zich sneller op hun gemak voelen.

De houding van de pedagogisch medewerker is de tweede belangrijke bron van een veilig gevoel in de groep. De pedagogisch medewerker accepteert ieder kind zoals hij is, is toegankelijk en benaderbaar voor alle kinderen en houdt duidelijk toezicht op de goede gang van zaken. Stille kinderen krijgen ook aandacht, zodat ook zij zich bij de groep thuis voelen. Elk kind weet zich daardoor geaccepteerd en beschermd door de pedagogisch medewerkers. Belangrijk is dat een kind in de groep niet “af gaat”. Een voorbeeld: Jan vraagt voor de tweede keer of ze vanmiddag naar de gymzaal gaan. Jeanine roept: sukkel, dat heeft juf toch net gezegd. De pedagogisch medewerker herformuleert het antwoord zodat beide kinderen zich geaccepteerd voelen. “ja, Jeanine jij hebt dat goed onthouden, maar ik begrijp best

dat Jan het niet hoorde: hij was net even zijn vriend aan het helpen. Dat geeft niks, Jan, we gaan inderdaad zo dadelijk naar de gymzaal.”

- **Modelgedrag**

De pedagogisch medewerkers laten in hun eigen gedrag zien welk gedrag ze ook graag in de groep zouden zien. Ze hebben een vriendelijk gezicht, luisteren naar elk kind en laten hem uitpraten. Ze geven antwoord en maken hem nooit belachelijk. Ze beschuldigen de kinderen niet als persoon, maar zeggen van welk gedrag ze last hebben en waarom. Ze maken conflicten tussen hen en de kinderen bespreekbaar. Als ze boos zijn geweest, maken ze het weer goed. Ze doen kortom zelf wat ze van de kinderen verwachten.

- **De juiste situaties scheppen**

De pedagogisch medewerkers helpen de kinderen met elkaar kennismaken. Ze bouwen de contacten op van oppervlakkig (samen aan iets werken) naar persoonlijk (iets vertellen over de thuissituatie). Gelegenheid geven tot samenwerken en samen dingen doen, is een belangrijke mogelijkheid om positieve groepsprocessen te laten ontwikkelen. Geschikt zijn alle spelletjes en activiteiten die de onderlinge sociale contacten bevorderen, waarin kinderen onderling kunnen praten met elkaar, kunnen samenwerken en met elkaar bezig kunnen zijn. Soms doet de hele groep zo'n spel samen. Dat is goed voor het groepsgevoel. Voor het bevorderen van onderlinge contacten en vriendschappen in de groep, is het beter om samenwerkingsopdrachtjes te laten uitvoeren in kleine groepjes van twee à zes kinderen te laten uitvoeren. Zo kan ieder kind tot zijn recht komen. Zeker in het begin zal de pedagogisch medewerker begeleiding geven en bijsturen. Als de positieve groep eenmaal tot stand is gekomen, kan de pedagogisch medewerker zich vaker terugtrekken.

Schaken, poolen en buitenspelen

Anton (9) houdt van schaken, heeft zijn vader verteld. En ook Jimmy (10) vindt schaken leuk. Ze zijn er allebei op dinsdagmiddag. De pedagogisch medewerker koopt een schaakbord voor de groep. Anton en Jimmy zijn de volgende weken vaak achter het schaakbord te vinden. Op een gegeven moment merkt de pedagogisch medewerker dat Jimmy niet altijd meer zin heeft om met Anton te schaken. Want hij heeft ook andere vrienden in de groep, die meestal buiten spelen op de speelplaats. Jimmy zit tijdens het schaken steeds naar buiten te kijken en zegt op een gegeven moment dat hij geen zin meer heeft in schaken. Daarom gaat de pedagogisch medewerker op dinsdag zelf met Anton schaken, terwijl Jimmy met zijn vrienden buiten speelt. “Wil je ook buiten spelen?”, vraagt de pedagogisch medewerker. Anton schudt zijn hoofd. Zullen we dan gaan poolen? stelt de pedagogisch medewerker voor? Dat vindt Anton wel een goed idee en hij gaat de jongens buiten halen. Die juichen: poolen met de pedagogisch medewerker, dat is tof. Ze gaan graag met Anton mee. Als de pedagogisch medewerker ziet dat alle jongens het spel kennen, laat ze hen alleen en gaat iets anders doen. Het volgende half uur zijn de vijf jongens aan het poolen. Daarna gaat Anton mee naar buiten met de jongens.

Samen plannen maken voor de groep is een geschikte manier om positieve groepsnormen te vestigen en te onderhouden. Het maken van een uitstapjesprogramma of het aanschaffen van nieuw speelgoed zijn daarvoor goede gespreksonderwerpen. Gespreksleiding door de pedagogisch medewerker is daarbij nodig. De kunst is bij zo'n gesprek ieders mening positief te interpreteren en de kinderen te laten ervaren dat er naar hun opmerkingen geluisterd wordt. Ook een evaluatiegesprek na afloop van een gezamenlijke activiteit kan goed werken.

- Sociaal gedrag bevorderen

Voor een positieve groeps sfeer is het belangrijk om een aantal kinderen in de groep te hebben met positieve eigenschappen. Vrolijk zijn, grapjes maken, ideeën hebben, initiatieven nemen, behulpzaam zijn, gerichtheid op relaties: deze kinderen trekken de andere kinderen mee in een positieve groeps sfeer en de pedagogisch medewerker geeft in het begin juist hen de kans om hun invloed uit te oefenen. Wat minder uitgesproken kinderen zullen hen volgen en hun gedrag overnemen. Naarmate de kinderen ouder worden, is dit modelgedrag meer seksespecifiek. De jongens kopiëren vooral het gedrag van de sociaal vaardige jongens en de meisjes worden beïnvloed door de sociaal vaardige meisjes. De pedagogisch medewerker moet dus zowel jongens als meisjes de kans geven sociaal voorbeeldgedrag te tonen.

In bijna elke groep zijn er ook kinderen die door storend gedrag problemen veroorzaken in de groeps sfeer. Storend gedrag is het gedrag waardoor anderen je niet aardig vinden of bang voor je zijn: snel boos, wild gedrag, spel van anderen verstoren, hyperactiviteit, ongeconcentreerd, niet luisteren, niet meedoen, snel huilen. Kinderen met storend gedrag hebben daar zelf eigenlijk het meeste last van. Ze worden buitengesloten en vermeden door de andere kinderen. Ze hebben het veel moeilijker om vrienden te maken dan de initiatiefrijke en vrolijke kinderen. De pedagogisch medewerkers moeten vaak alle zeilen bijzetten om deze kinderen in de groep te laten functioneren en tegelijkertijd de groeps sfeer goed te houden. Wat kan de pedagogisch medewerker bijdragen aan vermindering van het probleemgedrag?

Een punt is om kinderen die veel behoefte aan bewegen hebben, ook die ruimte te geven. Er moet dus een ruimte gevonden worden waar kinderen kunnen schreeuwen en rennen zonder de andere kinderen te storen. Eigenlijk zou elke buitenschoolse opvang een gymnastiekzaal moeten hebben voor dit doel. Helaas is dat lang niet altijd aanwezig.

Belangrijk is verder dat ook deze kinderen met andere kinderen in de groep kunnen spelen. Die andere kinderen kunnen als model dienen; de kinderen kunnen het sociale gedrag van hen afkijken en de ongeschreven regels van de groep van hen overnemen. Om dit samenspel in goede banen te leiden is begeleiding en meespelen door de pedagogisch medewerker een vereiste. Bij een mislukking van het samenspelen zullen kinderen het de volgende keer niet meer willen doen, en wordt de situatie alleen maar moeilijker. Meer begeleiding loont dus wel want kan ene ontwikkeling ten positieve in gangzetten.

Verder zijn de kinderen met storend gedrag nog meer dan de andere kinderen gebaat bij structuur en sturing. Heldere aanwijzingen over wat er gaat gebeuren, heldere afspraken over wat van het kind verwacht wordt, gecombineerd met heldere afspraken over wat er gebeurt als het kind zich daar niet aan houdt. Helaas krijgen kinderen met storend gedrag vaak vooral negatieve opmerkingen te horen, zowel van andere kinderen als van hun opvoeders. Daarom zal de pedagogisch medewerker er extra op moeten letten dat ook positieve communicatie met deze kinderen plaatsvindt. Gemakkelijk is dit niet in een situatie waarin veel kinderen om aandacht vragen. Begeleiding van kinderen met storend gedrag in de groep lukt dan ook niet altijd zonder externe hulp: een overleg met ouders en school hierin ligt voor de hand (zie hoofdstuk 16), of een beroep op interne hulp van teamgenoten, de locatiemanager of de pedagoog (zie hoofdstuk 17).

- Vriendschappen bevorderen

Vriendschappen ontstaan vooral tussen leeftijdgenoten en tussen kinderen van dezelfde sekse. Door de bovengenoemde acties waarbij kinderen samenwerkingsopdrachten kregen, krijgen potentiële vriendschappen een kans. Hieronder staat nog een voorbeeld hoe pedagogisch medewerkers Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar. Versie mei 2010. Ontwikkeld in opdracht van het BKK. Uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut en het Kohnstamm Instituut.

vriendschappen bevorderen. Als er geen vrienden van geschikte leeftijd of sekse beschikbaar zijn, zoeken de pedagogisch medewerkers vaak mogelijkheden in een andere groep of door het meevragen van een vriend of vriendin uit school.

Heeft iedereen een vriend?

In de kindbespreking van de 8 – 12 jarigen groep bespreken de pedagogisch medewerkers als vast agendapunt de vriendschappen van de kinderen. Voor een kind van die leeftijd is een vaste vriend of vriendin in de groep essentieel voor hun welbevinden. Er zijn meestal enkele kinderen die geen vriend of vriendin hebben in de groep. Zij constateren dat er op dit moment veel kinderen los in de groep staan. Daarom gaan ze zich actiever opstellen. Ze laten de kinderen tijdelijk wat minder vaak vrij spelen en bedenken activiteiten waarbij vriendschappen en positieve relaties kunnen ontstaan. Ze doen een week lang sportactiviteiten in het park, bijvoorbeeld een estafette. De kinderen worden in twee groepen verdeeld en moeten een beker water in een ton aan de overkant gooien en dan de beker teruggeven aan de volgende van hun groepje, waarna die weer op weg gaat. De week erna wordt juist een theaterweek: dan gaan de kinderen in drietallen toneelstukjes voorbereiden en daarna voor elkaar opvoeren. Kinderen van dezelfde leeftijd worden zoveel mogelijk gecombineerd. De kinderen zien elkaar zo van een andere kant dan tijdens het vrij spelen en worden op een natuurlijke wijze met elkaar in contact gebracht.

Het is voor elk kind een spannende gebeurtenis om nieuw in een bestaande groep te komen. Ook voor de bestaande groep is een nieuw kind een belevenis. Van beide kanten tast men elkaar af. Het kind denkt: “Wat is dit voor een groep? Hoe kun je erbij horen? Wanneer mag je spelen en wat gebeurt er als je iets fout doet?” De kinderen in de groep vragen zich af: “Wat is dit voor ‘n kind? Wil ik daar vriend van worden?” De pedagogisch medewerkers begeleiden een nieuw kind altijd zorgvuldig. Vaak is er een vast ritueel voor zo’n introductie: namen noemen, een leeftijdgenoot die het kind rondleidt, een extra traktatie vanwege het nieuwe kind.

Doel van een positieve groepssfeer

Welk pedagogisch doel dient het werken aan een goede groepssfeer?

Het belangrijkste doel is het scheppen van een veilige omgeving voor de kinderen, waarin zij hun persoonlijke competenties kunnen ontwikkelen, zich ook sociaal kunnen ontwikkelen en vrienden kunnen maken. En ook het werkplezier van de pedagogisch medewerker is gebaat bij een positieve groepssfeer.

Structuur in de dag

Het dagprogramma is de ruggengraat van de groep. Het gaat om de activiteiten die de pedagogisch medewerker dagelijks wil uitvoeren en een globale volgorde daarin. Een programma fungeert als houvast voor kinderen en groepsleiding. Kinderen weten wat ze kunnen verwachten en pedagogisch medewerkers vergeten geen belangrijke onderdelen. Zonder een programma wordt een middag onoverzichtelijk voor kinderen en pedagogisch medewerkers.

Programmavarianten in de buitenschoolse opvang:

- een kort middagprogramma in de schoolweken
- een woensdagmiddagprogramma in de schoolweken
- een dagprogramma in vakantieweeken en op schoolvrije dagen
- opvang voor schooltijd

• Middagprogramma

Het middagprogramma bestaat op schooldagen uit tien vaste elementen. Daarvan maakt de pedagogisch medewerker een programma. Op woensdagmiddag en soms ook op vrijdagmiddag is er meer tijd dan op de korte schoolmiddagen. Die wordt dan bijvoorbeeld besteed aan iets extra's, zoals een uitstapje of een uitgebreider activiteitenaanbod. In *deel IV Dagelijks werk* staan uitgewerkte voorbeelden van middagprogramma's en vakantieprogramma's.

Vaste elementen van het middagprogramma

1. Halen uit school
2. Binnenkomst
3. Drinken en eten
4. Vrij spelen
5. Buiten spelen
6. Groepsactiviteit(en)
7. Groepsmomenten
8. Rustige momenten
9. Opruimen
10. Afscheid

1. Halen uit school: alvast even praten

Kinderen worden door een pedagogisch medewerker uit hun klas afgehaald of vanaf het schoolplein. Oudere kinderen komen vaak op eigen gelegenheid naar de buitenschoolse opvang. Dit wordt met de ouders afgesproken.

2. Binnenkomst: de overgang maken

Veel kinderen willen graag meteen naar de wc als zij uit school binnenkomen. De laatste jaren neemt het aantal kinderen met obstipatie toe, en één van de redenen zou kunnen zijn dat kinderen hun ontlasting te lang ophouden. Vlak na school willen kinderen ook even uitpuffen of afreageren na een hele dag op school. Binnenkomst is een belangrijk moment. De pedagogisch medewerkers zorgen ervoor dat alle kinderen aandacht van hen krijgen en zich gezien voelen. Zeker de jongere kinderen tot zes jaar hebben warme aandacht van de pedagogisch medewerker nodig om de overgang van de ene groep (schoolklas) naar de andere (buitenschoolse opvang) te maken.

3. Drinken en eten

Als alle kinderen binnen zijn, is er iets te drinken en te eten. De wijze waarop de pedagogisch medewerkers het eten en drinken organiseren is afhankelijk van hun doel. Voor het bevorderen van onderlinge gesprekken, zijn kleine tafelgroepjes en zelf kiezen waar je zit belangrijk. Maar als

de pedagogisch medewerkers er een groepsgesprek of een instructie over de rest van de middag aan willen koppelen, dan maakt de pedagogisch medewerker een grote kring. Aan het einde van de middag is er opnieuw iets te drinken of fruit. Op de lange middagen lunchen de kinderen samen.

4. Vrij spelen: eigen keuze

Kinderen willen in hun vrije tijd graag zelf bepalen wat en met wie ze gaan spelen. De pedagogisch medewerker zorgt er voor, dat voor vrij spelen elke dag voldoende gelegenheid is. Daarbij zijn ze gericht op alle leeftijden. Vrij spelen kan binnen of buiten plaatsvinden (zie hoofdstuk 12 *Spel- en activiteitenbegeleiding*).

5. Buiten spelen: gelegenheid geven

Het is afhankelijk van het pedagogisch beleid van de buitenschoolse opvang of alle kinderen elke dag vast even naar buiten gaan, of dat dit een vrije keuze is van de kinderen. Ook de wensen van ouders spelen hierbij een rol. Overigens spelen de meeste kinderen graag buiten, ook al is het misschien koud of nat. Het is bij uitstek een gelegenheid om zelfstandig te spelen. Hiervan leren kinderen veel over de sociale omgang met leeftijdgenoten (zie verder hoofdstuk 12 *Spel- en activiteitenbegeleiding*).

6. Groepsactiviteit: naar keuze

Een half uurtje na binnenkomst zijn veel kinderen toe aan een groepsactiviteit zoals samen sporten, muziek maken of een buitenactiviteit. Maar niet alle kinderen hebben behoefte aan spelen in de groep. Anderzijds hebben sommige kinderen even een stimulans nodig om aan een groepsactiviteit mee te doen, terwijl ze het wel leuk vinden als ze eenmaal bezig zijn. Pedagogisch medewerkers weten meestal wie echt liever vrij speelt en wie dat duwtje nodig heeft (zie verder hoofdstuk 12 *Spel- en activiteitenbegeleiding*).

7. Groepsmomenten: de hele groep samen

Pedagogisch medewerkers bouwen bewust momenten in waarop de hele groep samen is. Sommigen noemen het “de kring”. Dat is van belang voor de groepscohesie: het gevoel dat je bij elkaar hoort binnen het grotere geheel van de buitenschoolse opvang. In een groepsmoment kan van alles plaatsvinden: een terugblik op de belevenissen op school of een vooruitblik op wat de kinderen die middag willen gaan doen. Je kunt belangrijke gebeurtenissen bespreken: over wat kinderen thuis meegemaakt hebben, iets wat in de buurt heeft plaatsgevonden of over een conflict in de groep. Of plannen maken voor vakantie of uitstapjes. Verjaardagen van de kinderen of van de pedagogisch medewerker zorgen ook voor leuke groepsmomenten. Dergelijke groepsmomenten worden liefst dagelijks gepland. (zie ook *Positieve sfeer in de groep*).

8. Rustige momenten: even bijkomen

Vooral aan het einde van de middag zijn kinderen vaak toe aan een rustig moment met de pedagogisch medewerker. De pedagogisch medewerker kan voorlezen, of samen met de kinderen televisie kijken. De meeste kinderen hebben dan ook behoefte aan nog iets te eten en te drinken.

9. Opruimen: moet ook gebeuren

Tussendoor moet er af en toe opgeruimd worden. Dit doen de pedagogisch medewerkers en de kinderen samen. De meeste kinderen vinden het geen punt om te helpen met opruimen. De pedagogisch medewerkers verdelen de taken tussen de kinderen.

10. Afscheid nemen: naar huis

Tussen 17.00 en 18.00 uur is het in de meeste centra voor buitenschoolse opvang tijd voor afscheid nemen. Kinderen die zelfstandig naar huis gaan, worden uitgezwaaid. Ouders die na hun werk hun kind komen ophalen, worden verwelkomd door de pedagogisch medewerker. Meestal is er dan ook tijd voor het uitwisselen van informatie over het kind.(zie hoofdstuk 16 *Samenwerken met de omgeving*).

Pedagogisch medewerkers houden zich aan het programma vanwege het houvast dat het de kinderen biedt. Ze hanteren een middagprogramma echter wel flexibel. De overgangen tussen de verschillende programmaonderdelen vergen altijd aandacht. Enerzijds moeten die niet te lang zijn, zodat eindeloos wachten voorkomen wordt. Dat betekent dat de pedagogisch medewerkers het programma goed voorbereiden. Door het van tevoren klaarzetten van de benodigde attributen en inrichting, wordt de wachttijd bekort. Anderzijds moeten kinderen de gelegenheid krijgen om hun bezigheid rustig af te sluiten. De pedagogisch medewerker waarschuwt de kinderen daarom tijdig als ze gaan starten of stoppen met een programmaonderdeel.

Naast deze vaste elementen van het middagprogramma, zijn er ook zaken die in sommige groepen wel, en in andere groepen geen rol spelen. Of zaken die niet in te plannen zijn maar waar wel altijd tijd voor moet zijn.

Variabele elementen in het middagprogramma

- Huiswerkbegeleiding
- Wegbrengen
- Persoonlijke verzorging
- Individuele aandacht

- Huiswerkbegeleiding

Er zijn centra voor buitenschoolse opvang die aanbieden om kinderen gelegenheid te geven om huiswerk te maken en hen er ook bij begeleiden. Begeleiden houdt in: de kinderen stimuleren om door te zetten, de aanpak bespreken, kijken of het kind het goed heeft gedaan, moeilijkheden helpen oplossen. De pedagogisch medewerker zoekt samen met het kind op internet naar informatie, of laat het kind naar de bibliotheek gaan om informatie te zoeken. Sommige centra schaffen hulpmiddelen aan zoals een atlas of een abonnement op de bibliotheek. Het wel of niet aanbieden van huiswerkbegeleiding wordt met de betreffende ouders of de basisschool besproken.

- Wegbrengen van kinderen naar activiteiten buiten de deur

Sommige buitenschoolse opvangcentra hebben samenwerkingsafspraken; kinderen maken gebruik van een club buiten de deur. Er is bijvoorbeeld een abonnement voor twee plekken voor korte cursussen in de muziekschool, het buurthuis of de judoclub. Een zwemabonnement voor drie kinderen. Of de 10+-kinderen gaan naar de maandelijkse disco in het jongeren centrum. De pedagogisch medewerker is verantwoordelijk voor het brengen en ophalen. Als kinderen zelfstandig gaan wordt dat altijd met de ouders afgesproken.

- Persoonlijke verzorging

Sommige kinderen hebben verzorging nodig. Jonge kinderen plassen nog wel eens in hun broek of

moeten geholpen worden op de wc of met hun schoenveters. Er zijn er kinderen die medicijnen nodig hebben of met zonnebrand ingesmeerd moeten worden voor ze naar buiten gaan.

- **Individuele aandacht**

Kinderen krijgen in principe allemaal persoonlijke aandacht van de pedagogisch medewerker. Soms is de tijd te kort om echt even door te praten met één kind apart. Daar is extra tijd voor nodig. De pedagogisch medewerker maakt die tijd als een kind iets belangrijks wil vertellen of als zij zelf iets belangrijks wil bespreken met het kind. Dit is een onderdeel van het programma dat niet te plannen valt. Maar het is wel een essentieel onderdeel van het aanbod van de buitenschoolse opvang. Kinderen verblijven er niet alleen om er leuk te spelen, maar ervaren het ook als een tweede thuis. (zie ook hoofdstuk 1 *Communicatie met de kinderen*).

• **Vakantieprogramma**

Het vakantieprogramma is heel anders van karakter dan het middagprogramma. De kinderen zijn veel langer samen en hebben op die dag geen andere bezigheden. Dat betekent meer tijd voor uitstapjes en activiteiten met z'n allen en ook meer uitdaging in het programma. Er is alle tijd om er op uit te trekken, een activiteit af te maken en met de kinderen samen te zijn. Concrete voorbeelden van vakantieprogramma's staan in deel IV *Dagelijks werk*.

• **Opvang voor schooltijd**

In een flink aantal scholen of centra voor buitenschoolse opvang maken kinderen gebruik van de opvang voordat de school begint, meestal tussen 7.00 en 8.30 uur. Het programma is er op gericht de kinderen een rustige en ontspannen start van hun schooldag te geven. Ouders beschouwen de voorschoolse opvang soms ook als een rustige start van hun werkdag. Vanaf 8.00 uur wordt er opgeruimd en brengen de pedagogisch medewerkers de kinderen naar school.

• **Andere taken**

Pedagogisch medewerkers hebben vaak nog andere taken tijdens het programma, die niet direct met de kinderen te maken hebben. Het meest in het oog springen de huishoudelijke taken. Soms gebeurt dit met de kinderen samen en wordt het zo een onderdeel van het middagprogramma voor de kinderen. Maar vaak doen de pedagogisch medewerkers de huishoudelijke taken tussendoor. Ook worden de pedagogisch medewerker vaak gebeld door de ouders. Die bellen met mededelingen wie hun kind vandaag ophaalt of dat ze wat later zijn.

Er is ook altijd administratie die moet gebeuren. Of er moeten ouderavonden worden georganiseerd of een nieuwsbrief worden gemaakt. Stagegesprekken zijn ook een vast onderdeel van de taken van pedagogisch medewerkers.

Structuur in de groep

De groep organiseren kan via meer middelen dan werken aan een positieve groepsfeer en het dagprogramma. Ook groepsregels, groepsindeling, vaste groepsleiding en de uitvoering van een opendeurenbeleid brengen de noodzakelijke structuur aan.

Structuur in de groep door:

- Groepsregels
- Groepsindeling
- Vaste pedagogisch medewerkers
- Opendeurenbeleid

- Groepsregels

Elke groep heeft expliciete gedragsregels, waaraan de kinderen zich moeten houden. Niet te verwarren met de ongeschreven groepsnormen die de groepssfeer bepalen. De gedragsregels gaan bijvoorbeeld over de omgang met elkaar en met de pedagogisch medewerkers. Ook over de zorg voor de ruimte en het spelmateriaal bestaan vaak regels.

Deze groepsregels geven bescherming en zorgen voor houvast. Kinderen weten waar ze aan toe zijn en pedagogisch medewerkers kunnen de kinderen erop aanspreken. Dergelijke gedragsregels zijn nooit uitputtend. Je kunt niet overal een regel voor opnemen. Dan zouden er veel te veel regels moeten worden opgesteld en kan niemand ze meer onthouden. Een vuistregel is om maximaal tien regels op te stellen en die zichtbaar op te hangen. Regels worden meestal door de pedagogisch medewerker en de kinderen samen opgesteld. Bij hoofdstuk 14 *Kinderparticipatie* staat hoe pedagogisch medewerkers en kinderen dat doen. En in deel IV *Dagelijks werk* staan voorbeelden van groepsregels.

- Groepsindeling

Kinderen worden in groepen ingedeeld: stamgroepen genoemd in de landelijke beleidsregels. Een groep heeft altijd een groepsnaam en een eigen ruimte of eigen hoek in een grote ruimte. Een groepsindeling maakt de buitenschoolse opvang overzichtelijk voor kinderen. Ze weten waar ze bij horen en verkennen van daaruit de rest van het gebouw en de omgeving. Het is de plek waar de kinderen binnenkomen na school.

Een stamgroep bestaat meestal uit twintig kinderen met twee pedagogisch medewerkers. De oudste kinderen hebben soms tot dertig kinderen, tenminste als er niet gecombineerd is met de jongere kinderen.

Er zijn ook indelingen per tien kinderen met één pedagogisch medewerker. De verhouding tussen het aantal kinderen en pedagogisch medewerkers (leidster-kindratio) en de maximale groepsgrootte zijn aan landelijke regels gebonden.

Regels voor groepsgrootte, leidster-kindratio en opendeurenbeleid

Maximale groepsgrootte:

20 kinderen 4 t/m 7 jaar

20 kinderen 4 t/m 12 jaar

30 kinderen 8 t/m 12 jaar

Opendeurenbeleid:

Als kinderen uit de groep gaan voor activiteiten vervalt de regel voor de maximale groepsgrootte

Leidster-kindratio:

10 kinderen per pedagogisch medewerker: in groepen met 4 t/m 7 jarigen en 4 t/m 12 jarigen

30 kinderen per twee pedagogisch medewerkers¹: in groepen met 8 t/m 12 jarigen

Bron: Beleidsregels kwaliteit kinderopvang, Ministerie OCW

De groepsindeling is afhankelijk van het aantal kinderen dat in het centrum voor buitenschoolse opvang komt. Als er maar weinig kinderen per dag zijn (minder dan twintig) dan heeft een centrum weinig keuze: ze maken één groep van alle kinderen of splitsen hen in twee kleinere groepen. Maar er zijn ook heel grote centra voor buitenschoolse opvang, met bijvoorbeeld 60 tot 100 kinderen per dag. Hun groepsindeling is afhankelijk van hun visie op behoeften van kinderen. Het is vaak moeilijk om te beslissen wat de prioriteit moet hebben:

-leeftijdsgenoten zoveel mogelijk bij elkaar,

-of juist meer in leeftijd gemengde groepen zodat broertjes en zusjes bij elkaar kunnen zitten.

Voor beide indelingscriteria zijn goede argumenten.

Een argument voor een leeftijdsindeling is dat kinderen vanaf hun derde jaar een sterke voorkeur hebben voor spelen met kinderen van hun eigen leeftijd en hun eigen sekse. Leeftijdsgenoten van de eigen sekse in de groep maakt dat meisjes en jongens zich prettiger en meer op hun gemak voelen, zelfs al spelen ze niet altijd met hun seksegenoten. Een argument voor plaatsing van broertjes en zusjes in één groep is de wens van de kinderen zelf. En ook de ouders stellen dat vaak op prijs. Zeker de jongere kinderen ontlene veel steun aan hun oudere broertjes en zusjes. Vanwege de leeftijdsverschillen is dit criterium moeilijk te verenigen met de leeftijdsindeling van de groepen.

Een verhaal apart is het rekening houden met al bestaande vriendschappen bij de groepsindeling. Vrienden of vriendinnen, neefjes of nichtjes die het kind al kent via zijn ouders, school, straat of kinderdagverblijf. Bij de intake kan hiernaar gevraagd worden bij de ouders. Vriendschappen in de groep zijn voor kinderen een belangrijk kwaliteitscriterium. Met een vriend in de groep vinden ze de buitenschoolse opvang vele malen leuker. Zeker als ze net starten in de nieuwe groep, ontlene ze daar veel steun aan. Natuurlijk zullen ze ook op de buitenschoolse opvang nieuwe vrienden maken.

De buitenschoolse opvang kan ook rekening houden met de basisscholen waaruit de kinderen afkomstig zijn. Kinderen van dezelfde school kennen elkaar al en vinden het in het algemeen prettig om elkaar ook in de groep weer terug te zien. Bovendien is het handig, want die kinderen komen ook al samen uit school op dezelfde tijd binnen. Rekening houden met de buurt waaruit kinderen komen, gebeurt niet vaak, maar kan toch een criterium zijn. Het lijkt een beetje op thuis komen als een kind in de groep komt waar ook kinderen uit de eigen straat of buurt zitten.

Indelingscriteria volgens welke de groepsindeling het beste kan plaatsvinden zijn afhankelijk van de specifieke situatie van de buitenschoolse opvang en worden bepaald door de visie van het team: wat vinden zij belangrijk voor kinderen.

¹ Bij 8 t/m 12 jarigen kan er in plaats van de tweede pedagogisch medewerker ook een andere volwassene op de groep staan.

Criteria om uit te kiezen bij de groepsindeling:

- leeftijd
- leeftijdgenootjes van dezelfde sekse
- broertjes en zusjes
- al bestaande vriendschappen
- school
- buurt

- Vaste pedagogisch medewerker

De stamgroepen hebben één of twee vaste pedagogisch medewerkers. Maar aangezien de kinderen lang niet altijd in hun stamgroep zijn, kennen alle pedagogisch medewerkers en alle kinderen elkaar. Alleen in heel grote centra is dat niet altijd het geval. De kinderen kunnen iedere pedagogisch medewerker aanspreken en iedereen voelt zich verantwoordelijk voor alle kinderen. Maar de kinderen hebben ook altijd een eigen pedagogisch medewerker die hun welbevinden en ontwikkeling op de buitenschoolse opvang volgt. Meestal is dat ook degene die hem ophaalt uit school en bij hem aan tafel zit tijdens het eten en drinken. Kinderen hebben de mogelijkheid om op hem of haar terug te vallen bij problemen. Deze pedagogisch medewerker is ook de contactpersoon voor de ouders van het kind. Kinderen behoren te weten wie hun eigen pedagogisch medewerker is. Soms hebben ze er twee per week, omdat het niet anders te regelen is vanwege het parttime gebruik van de buitenschoolse opvang en het parttime werken van de pedagogisch medewerker. De eigen pedagogisch medewerker wordt ook wel de mentor van het kind genoemd.

- Opendeurenbeleid

De indeling in stamgroepen betekent niet dat kinderen alleen maar in hun eigen groep spelen. Dat beperkt de kinderen te veel in hun drang tot exploratie. Soms is er alleen sprake van een vaste groep na binnenkomst uit school. Na een half uur zwermen de kinderen uit over het gebouw en op de buitenspeelplaats. Dit wordt vaak opendeurenbeleid genoemd.

Bij een goede organisatie die voldoende veiligheid biedt aan de kinderen, is het opendeurenbeleid een verrijking. De buitenschoolse opvang kan zo meer keuze geven aan de kinderen dan wanneer zij alleen groepsgericht zou werken. Niet alleen doordat kinderen in meer ruimtes kunnen spelen, maar ook doordat ze zo meer activiteiten kunnen organiseren. In een centrum van twee groepen met vier pedagogisch medewerkers kunnen er bijvoorbeeld drie activiteiten worden georganiseerd: tekenen, buitenspelen en toneel, ieder onder leiding van één pedagogisch medewerker. De kinderen verdelen zich over die activiteiten. De vierde pedagogisch medewerker zorgt voor brengen van de kinderen naar hun activiteit en voor de kinderen die niet aan één van die activiteiten mee willen doen.

Een opendeurenbeleid kan trouwens ook betekenen dat je kinderen de gelegenheid geeft om in elkaars groepsruimtes op bezoek te gaan. Een broertje die graag met zijn oudere zus wil spelen mag naar haar toe. Een jongen die in zijn eigen groep geen vriendjes ziet vertrekt naar het lokaal aan de overkant.

Een opendeurenbeleid vergt voorbereiding en organisatietalent van de pedagogisch medewerkers.

Aandachtpunten bij opendeurenbeleid:

- Pedagogisch medewerker leert kinderen de weg in het gebouw
- Kleuters houden eigen ruimte
- Extra aandacht voor begeleiding van de kwetsbare kinderen
- Eigen pedagogisch medewerker is bereikbaar voor de kinderen
- Pedagogisch medewerker begeleidt de (jongere) kinderen naar de ruimtes
- Pedagogisch medewerker houdt overzicht over wat kinderen doen
- Pedagogisch medewerker vraagt wat de kinderen gedaan hebben
- Registratie activiteiten/verblijfplaats van de kinderen

Bron: *Welkom in de groep*, 2007

In deel IV *Dagelijks werk* staan voorbeelden van de uitvoering van een opendeurenbeleid.

Een opendeurenbeleid wordt beëindigd in de eigen groep. Aan het einde van de middag gaan de kinderen terug naar hun eigen stamgroep en hun eigen pedagogisch medewerker. Op de lange middagen wordt er vaak nog een tussenmoment ingebouwd om ongeveer 15.30 uur. De kinderen komen dan terug naar de eigen groepsruimte om iets te drinken en aan elkaar te vertellen wat ze gedaan hebben. Daarna kan een volgende ronde van verspreiden over het gebouw plaatsvinden.

Extra structuur voor kinderen met probleemgedrag

Kinderen met probleemgedrag hebben vaak weinig structuur en overzicht vanuit zichzelf. Ze leren die structuur ook minder gemakkelijk. Taken die voor andere kinderen routineklusjes zijn, zijn voor hen steeds weer een grote opgave. Afspraken die bij de hele groep bekend zijn, komen voor hen als een verrassing uit de lucht vallen. Dat 'overvallen worden' maakt deze kinderen onzeker. Zij zijn steeds degenen die niet weten en begrijpen wat de andere kinderen wel weten en begrijpen.

Een kind met weinig interne structuur heeft hulp nodig om overzicht en duidelijkheid te krijgen. Dat wordt bedoeld met de uitspraak: 'Waar het kind zwak is, moet de omgeving sterk zijn'. Kinderen met een zwakke interne structuur, hebben een sterke externe structuur om zich heen nodig. Hoe werkt de buitenschoolse opvang aan een sterke omgeving?

Vier aspecten in het werken aan een sterke omgeving:

- Houding
- Tijd
- Ruimte
- Opdracht

- Structuur in houding

De groepsleiding geeft het goede voorbeeld door zelf rustig en gestructureerd te zijn. Zij vermijden boosheid en stress in de omgang met de kinderen.

- Structuur in de tijd

Een kind met weinig tijdsbesef dat 'eventjes' op het keyboard mag spelen, weet niet hoelang dat duurt. Een kind dat 'straks' op de computer mag, gaat wachten en doet vanaf dat moment

niets meer. Kinderen hebben weinig tijdsbesef en weten dus niet wanneer ze moeten haasten en wanneer ze iets op hun gemakje kunnen doen. Een duidelijk tijdschema met vaste volgordes helpt hen om te zien wat er gaat gebeuren, in welke volgorde het gebeurt en hoe lang ieder onderdeel duurt. De pedagogisch medewerker maakt bijvoorbeeld een schema dat voor ieder kind duidelijk is. Zet aan het begin van ieder onderdeel de kookwekker of geeft een kind een kleurenhorloge of zandloper. Zo weet een kind op welke activiteiten hij kan rekenen en hoeveel tijd een activiteit beslaat.

- **Structuur in de ruimte**

Kinderen kunnen hulp krijgen om de structuur van hun leefruimte te overzien. Pictogrammen of bordjes maken duidelijk welke ruimte voor welk doel is. Bij de bouwhoek hangt een foto van een graafmachine; bij de verkleedkist een poster van een musical. Dingen liggen op vaste plekken. Als een kind weet waar alles is, durft hij zich vrijer te bewegen.

- **Structuur in de opdracht**

De pedagogisch medewerker geeft niet teveel aanwijzingen in één keer en biedt activiteiten en spelmaterialen in beperkte mate aan. Maar zij herhalen hun uitleg wel zo vaak als dat nodig is voor een kind.

Soms blijkt dat de buitenschoolse opvang geen goede omgeving is voor het kind, ondanks de aanpassingen in het aanbod. De grens is bereikt als het kind ondanks de geboden aanpassing en steun, niet naar behoefte (belang kind) of behoren (belang groep) kan functioneren.

Ouders worden dan zo vroeg mogelijk geïnformeerd. Ouders hebben recht op deze informatie en de opvang kan hun betrokkenheid benutten. Ouders hebben wellicht een idee hoe de groepsleiding beter kan aansluiten op de behoeften of het gedrag van hun kind. Vroeg ingrijpen heeft ook de meeste kans op succes. Hoe langer je wacht om zorgen of twijfels bespreekbaar te maken, hoe lastiger de situatie wordt voor groepsleiding, het kind zelf en de rest van de groep. Het geeft spanning en het is ook steeds moeilijker om nog iets leuks en goeds van de lastige situatie te maken. Daarnaast geeft het ouders de tijd om te accepteren dat hun kind andere of extra zorg nodig heeft.

In de praktijk blijkt dat groepsleiding vaak veel extra aandacht besteedt aan zorgkinderen. Veel organisaties hebben een Protocol Ontwikkelingsproblemen, waar in staat hoe te handelen bij kinderen met probleemgedrag.

Aanpassen van de groepsorganisatie

De omgeving moet voldoen aan de (meeste van de) volgende eisen:

- Vaste groepsleiding en bekende groepsgenootjes die het kind en zijn extra aandachtvragende gedrag kennen en accepteren;
- Tijd en mogelijkheid om die extra aandacht te geven dankzij kleinere groepen of méér leiding;
- Duidelijke afspraken over het dagschema en het activiteitenaanbod;
- Duidelijke afspraken over wel en niet acceptabel gedrag en over de consequenties van grensoverschrijdend gedrag;
- Duidelijke afspraken over omgangsvormen in de groep, waarbij de groepsleiding uitleg blijft geven en een corrigerende rol heeft;
- Binnen- en buitenruimte die overzichtelijk en sfeervol is, en waar duidelijke afspraken zijn over het gebruik van bepaalde gedeeltes;
- De mogelijkheid om af te wijken van het groepsgericht werken, als het voor een kind wenselijk of nodig is ;
- Begeleiding om een kind te leren met andere kinderen te wil spelen, waarbij hij leert om ruimte aan anderen te geven: niet alles kan op zijn/haar manier;

- De mogelijkheid en tijd voor (specialistische) begeleiding en consultatie voor groepsleiding.
- De mogelijkheid voor groepsleiding om lastige situaties aan elkaar voor te leggen en samen oplossingsgericht te bespreken.

Al deze aspecten zorgen voor een herkenbare en vertrouwde omgeving, die aansluit op het extra aandachtvragend gedrag. Zo kan het kind toch op de juiste manier aanmoediging en steun krijgen.

Bron: *Tis knap lastig*. 2008

Tot slot

In de buitenschoolse opvang is de groep kinderen divers. Jongens en meisjes van verschillende leeftijden en verschillende scholen zitten bij elkaar. De meeste kinderen komen een gedeelte van de week op de buitenschoolse opvang; soms zelfs maar één middag per week. Anderen zijn er vijf middagen. Zoals veel pedagogisch medewerkers zeggen: de groep is elke dag anders. Toch is het de moeite waard om aandacht aan het begeleiden van groepsprocessen besteden. Kinderen leren veel in een goed geleide groep: hun sociale contacten worden rijker, hun sociale rollen gedifferentieerder, ze leren functioneren met verschillende kinderen en ze leren verantwoordelijkheid nemen. Dit alles mits er in de groep een veilige sfeer heerst. De pedagogisch medewerkers sturen iedere dag weer het groepsproces aan zodat die veilige groeps sfeer ontstaat en blijft bestaan. Structuur bieden via het dagprogramma, groepsregels en een groepsindeling helpt om veiligheid en houvast te garanderen. De pedagogisch medewerker hebben een dubbelrol in de groep: ze zijn er onderdeel van en doen dus gewoon mee met de spelletjes, maar ze zijn ook de leider en de spil van de groep.

3 Spel en activiteitenbegeleiding

De pedagogisch medewerker heeft het ridderkasteel van playmobil midden op de tafel gezet. Vier jongens en één meisje (6/7 jaar) zitten rond de tafel, ieder kind heeft een ridder in de hand. Ze laten hun ridders het kasteel in- en uitgaan. De ridders lopen een tijdje doelloos heen en weer over de wenteltrap. De pedagogisch medewerker zit bij de kinderen en volgt het spel. “Wie woont er boven?”, vraagt ze. “Deze woont boven”. “Waarom woont deze boven?”. “Want deze ridder moet altijd uitkijken of de vijand eraan komt.” Dat brengt de andere kinderen op een idee. “En wij gaan het kasteel verdedigen met onze zwaarden als de vijand komt.” “Ja ik zie soldaten”. “Kom snel, naar buiten, pak je zwaard.” Even later staan alle ridders met getrokken zwaarden buiten het kasteel. De pedagogisch medewerker staat op en gaat naar een groepje meisjes toe, die in de verkleedhoek spelen.

De pedagogisch medewerker heeft door haar vragen het spel een wending gegeven. Ze bemoeit zich niet met de inhoud van het spel, dat wordt door de kinderen verzonnen. De pedagogisch medewerker had het ook anders kunnen aanpakken. Ze had zelf een ridder kunnen pakken en kunnen zeggen: “Hé, wij zijn de ridders van het Rode leger. En ik zie in de verte de soldaten van het Witte leger! We moeten het kasteel gaan verdedigen. Pak de zwaarden. Jan en Tijmen gaan samen vooruit, de rest blijft bij de ophaalbrug”.

Vrij spelen

De pedagogisch medewerkers kiezen hun houding tijdens het vrij spelen zorgvuldig. Ze kunnen afstand houden, stimuleren om het spel op gang brengen of actief meedoen. De keuze hiertussen hangt

af van het verloop van het spel en ook van het doel dat de pedagogisch medewerker heeft: kinderen autonomie laten ervaren, kinderen uitdagen om tot spel te komen of kinderen iets leren.

Rol van de pedagogisch medewerker bij vrij spel binnen en buiten:

- materiaal klaarzetten
- observeren
- afstand, maar wel bereikbaar
- stimuleren
- meespelen
- ruimte scheppen voor wisseling

- **Materiaal klaarzetten**

In de groepsruimtes staan sommige spelmaterialen altijd voor het grijpen – op vaste plekken. Meestal zijn er open kasten of speciale hoeken met autootjes, bouwspullen, poppen en beesten, boeken, tekenspullen en gezelschapsspelletjes. De pedagogisch medewerkers zetten daarnaast bewust speciale spelmaterialen klaar. Zij variëren die regelmatig zodat kinderen ieder keer weer verrast worden. De pedagogisch medewerkers kunnen ook andere zaken klaarleggen speciaal klaarleggen, zoals: klei, tekenpapier en potloden of de verfdoo's, boekjes om te lezen, een spelletje op de computer, enzovoort. Ze houden rekening met de verschillende leeftijden en interesses van de kinderen in hun groep. Zij kiezen op basis van observaties of gesprekjes met de kinderen.

De pedagogisch medewerkers maken het mogelijk dat de kinderen in kleine groepjes van twee tot vier kinderen kunnen spelen. Zij zetten in verschillende hoeken materialen klaar. Er zijn ook hoekjes met privacy, bijvoorbeeld met een gordijntje of achter een kast. Want in elke groep zijn er ook kinderen die graag alleen spelen. De reden daarvoor kan verschillen.

Jonge kinderen van vier of vijf jaar lopen na school een beetje rond te kijken naar wat anderen doen of verliezen zich in een bouwspel of spel met poppen. Ze spelen alleen, maar isoleren zich niet van de groep. Vanaf de leeftijd van 6 jaar willen sommige kinderen zich af en toe alleen terugtrekken. Een boekje lezen in een stil hoekje, met poppen spelen achter een gordijntje of zomaar wat kijken naar de andere kinderen.

De pedagogisch medewerker moet aanvoelen of het om een positieve keuze gaat of vanwege verlegenheid of onmacht om contacten te leggen. De pedagogisch medewerker schept hiervoor gelegenheid door de inrichting van de ruimte, waarin altijd privacy-hoekjes zijn. Sommige kinderen isoleren zich omdat zij geen sociale contacten in de groep hebben of niet weten hoe ze die contacten moeten leggen. De pedagogisch medewerker helpt hen daarmee. Georganiseerde activiteiten zijn een goede gelegenheid om kinderen op een natuurlijke manier met elkaar in contact te brengen. Maar ook het bewust koppelen van twee kinderen door ze samen een taak te geven.

De buitenmaterialen liggen ook een plek waar ze gemakkelijk tevoorschijn gehaald kunnen worden. Meestal is er een schuur of buitenkast voor ballen, springtouw, scheppen, pionnen, enzovoort.

- **Observeren**

Pedagogisch medewerkers kijken regelmatig hoe de kinderen vrij spelen – zowel binnen als buiten. Welke spelen zijn favoriet, welke hoeken worden veel gebruikt en hebben alle kinderen materialen waarmee ze graag spelen? Spelen ze in vriendengroepen, in tweetallen of alleen? Dat doen ze om goed in te kunnen spelen op de verschillende behoeftes in de groep. Op basis van deze observaties

vervangen de pedagogisch medewerker de spelmaterialen of richten zij de hoeken anders in. Een belangrijke vraag bij observaties van vrij spel is ook of alle kinderen met vriendjes of leeftijdsgenoten kunnen spelen. Is er een kind wat de aansluiting mist? Zo ja, hoe kunnen ze de groep bij dat kind betrekken? Buiten spelen is voor veel kinderen een ander gevoel dan binnen spelen. Sommigen voelen zich vrijer en vrolijker buiten. Anderen voelen zich juist minder op hun gemak op een grote buitenspeelplaats, zeker de jongere kinderen die wellicht bang zijn onder de voet gelopen te worden. Als de pedagogisch medewerkers dat constateren, kunnen er op de speelplaats stukken voor de jonge kinderen worden afgebakend.

Weet Jimmy wel hoe hij moet spelen?

De pedagogisch medewerker volgt Jimmy (5) een tijdje terwijl zij fruit aan het schillen is. Waar speelt hij het liefste mee en met wie? Jimmy zit aan de tekentafel, samen met een aantal meisjes. Hij krast over een papier en neemt dan een volgend vel en krast dat weer vol. Intussen kijkt hij naar het tekenen van de meisjes, zonder zich ermee te bemoeien. “Jimmy, wil je iets anders doen?”, vraagt de pedagogisch medewerker? “Jimmy staat op en loopt naar de doos met lego. Hij pakt een stukje en laat het weer in de doos vallen. Dan gaat hij kijken bij het kleien. Daar zitten meer kinderen van zijn leeftijd, samen met een andere pedagogisch medewerker. “Kom je ook kleien, Jimmy?” Hier heb je een stukje klei. Jimmy gaat aan tafel zitten en drukt zijn duimen in de klei. Hij kijkt weer naar de andere kinderen. Na deze observatie neemt de pedagogisch medewerker zich voor om Jimmy een tijdje actiever te begeleiden bij zijn spel. Weet hij wel hoe hij moet tekenen en wat je allemaal met klei en lego kunt doen?

De pedagogisch medewerkers gebruiken de uitkomsten van hun observaties om beter te kunnen inspelen op de persoonlijke ontwikkeling van ieder kind. En om via het vrije spelen de relaties tussen kinderen te verbeteren.

- **Afstand maar bereikbaar**

Pedagogisch medewerkers zijn lang niet altijd direct betrokken bij het vrije spel van de kinderen. Meestal houden zij bewust afstand. De kinderen zijn zelf bezig, in een eigen hoek of eigen ruimte zonder direct toezicht. Het voordeel hiervan is dat de kinderen zelf moeten zorgen voor het goede verloop van het spel. Ze bepalen de regels, sluiten compromissen en lossen zelf conflicten op. Ze kunnen hun fantasie de vrije loop laten zonder rekening te houden met volwassen ogen en oren. In de directe aanwezigheid van de pedagogisch medewerkers gaan kinderen zich automatisch op hen richten, zelfs al bemoeien die zich niet met het spel.

Het spelen zonder toezicht heeft als nadeel dat de pedagogisch medewerkers niet precies weten wat de kinderen beleefd hebben. Veel van de gebeurtenissen tussen de kinderen onttrekken zich aan hun gezichtsveld. Dit is jammer, zeker als daardoor ook negatieve gebeurtenissen gemist worden, zoals een ruzie, een mislukking of negatieve bejegening van een kind. Een oplossing hiervoor is om aan het einde van de middag met de kinderen samen terug te kijken op hun spel: wat hebben jullie gedaan, was het leuk, was iedereen tevreden?

Afstand houden gaat voor kleine kinderen anders in zijn werk dan voor de groteren. Vier- en vijfjarigen spelen graag in de ruimte waar ook de pedagogisch medewerker zich bevindt. Dat vinden zij veilig, zeker als er een grote groep kinderen aanwezig is. Dan weten zij dat er ingrijpen kan worden bij conflicten. Ook willen zij regelmatig wat laten zien aan de pedagogisch medewerker of hulp hebben bij hun bezigheden.

Vanaf zes jaar vinden kinderen een eigen hoek prettig waarin ze onzichtbaar kunnen zijn. Maar ze hebben de pedagogisch medewerker nog vaak nodig. Hoe ouder de kinderen worden, hoe meer zij ook buiten gehoorsafstand van de pedagogisch medewerkers willen spelen. De kinderen moeten echter wel weten waar zij zich bevinden in het geval van nood.

Als het spel tussen de kinderen goed verloopt, zullen de pedagogisch medewerkers meestal niet ingrijpen of meespelen. Ze geven het kind autonomie over zijn spel. Ze laten wel blijken dat ze volgen wat er gebeurt, bijvoorbeeld via uitspraken als: “wat zijn jullie leuk aan het spelen” of “wat een spannend verhaal maken jullie”. De kinderen voelen dat hun spel gewaardeerd wordt en vinden het fijn dat hun pedagogisch medewerker er belangstelling voor heeft.

- Stimuleren

Pedagogisch medewerkers zien vaak kinderen in de groep die een stimulans nodig hebben om te gaan spelen of om op nieuwe ideeën te komen voor hun spel. Veel kinderen hebben even een zetje nodig. “Je hebt al een hele tijd niet meer met de klei gespeeld. Zullen we de klei eens tevoorschijn halen?” Of “Ik zou het wel leuk vinden om de ze muur te gaan versieren met nieuwe tekeningen. Wie wil er mee doen?” Of de pedagogisch medewerkers beginnen zelf met een activiteit – kastanjepoppetjes maken of een legokasteel opzetten – en meestal komen er dan vanzelf kinderen meedoen. Als de kinderen fijn bezig zijn, kan de pedagogisch medewerker ervoor kiezen om zich terug te trekken, zodat de kinderen zelf het verdere spelverloop kunnen bepalen. De keuze hierin is afhankelijk van het risico dat het spel inzakt zonder actieve begeleiding.

Als een spel een beetje inzakt, stelt de pedagogisch medewerker een neutrale vraag, zoals: “wat gebeurt er dan?” of “waarom is dat zo?”. Daarmee sturen ze het spel niet in een bepaalde richting. Dat doen de kinderen zelf. Hun fantasie gaat aan het werk door de vraag. Soms helpt zo’n vraag maar heel even. Dan zijn de kinderen met dit spel kennelijk uitgespeeld. Ook buiten moeten sommige kinderen gestimuleerd worden. Het is belangrijk dat de kinderen bewegen, en niet staan te kleumen.

- Meespelen

Meespelen tijdens het vrij spelen, gebeurt wel maar met mate. Door meespelen zal de pedagogisch medewerker snel het middelpunt van het spel worden. De kinderen richten zich dan vooral op hen. Voor meespelen zijn verschillende motieven:

- Spelverrijking; de pedagogisch medewerker brengt het spel op een hoger niveau door er nieuwe elementen aan toe te voegen. Samen met de pedagogisch medewerker kunnen de kinderen een veel mooier kasteel bouwen dan alleen.
- Meer kinderen in het groepje bij het spel te betrekken; de pedagogisch medewerker geeft de toekijkers ook een rol in het spel.
- Contacten tussen kinderen bevorderen; de pedagogisch medewerker brengt ze met elkaar in gesprek of stimuleert de hulp van de een voor de ander.

Over de frequentie van meespelen zijn de meningen tussen de pedagogisch medewerkers vaak verdeeld. De uitkomst van de discussie is afhankelijk van het doel dat je nastreeft voor de kinderen: zelfstandig zijn en autonomie ervaren aan de ene kant of begeleiding bij de ontwikkeling van vaardigheden en de sociale contacten aan de andere kant. Bij deze discussie zullen pedagogisch medewerkers ook kijken naar wat de kinderen het meeste nodig hebben.

- Ruimte voor wisseling

De essentie van vrij spelen is dat elk kind de gelegenheid heeft om te spelen met wie hij wil en zelf te kiezen wat hij speelt. Kinderen zijn de baas van het spel, zij bepalen het verloop en wanneer ze er weer mee ophouden. Bij vrij spel is het belangrijk dat kinderen de vrijheid hebben om zich los te maken van Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar. Versie mei 2010. Ontwikkeld in opdracht van het BKK. 36
Uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut en het Kohnstamm Instituut.

hun groepje om ergens anders te gaan spelen. Een meisje dat bang is voor twee andere meisjes wordt zo niet gedwongen om toch de hele middag in het gezelschap van die meisjes buiten te spelen. Een jongen die gepest wordt, heeft de gelegenheid zich aan zijn pesters te onttrekken.

Het is belangrijk om in de buitenschoolse opvang hiervoor bewust de voorwaarden te scheppen. De kinderen kunnen immers niet naar huis, zoals zij zouden doen als zij tijdens het buitenspelen gepast worden of geen aansluiting hebben. Tijdens vrij spel worden kinderen dus niet “gedwongen” om zich tot één activiteit te bepalen, tenzij de pedagogisch medewerker erbij is om de veiligheid voor de kinderen kan bewaken.

Activiteiten met de hele groep (nog in uitwerking)

- Georganiseerd spel
- Keuze, balans en afwisseling
- Buitenspel
- Activiteiten buiten de deur
- Uitstapjes
- Feesten
- Programma maken

Hoofdstuk 13 Binnen- en buitenruimte *(nog in uitwerking)*

De ruimte wordt vaak de derde pedagoog genoemd (naast de andere kinderen en de pedagogisch medewerker). De indeling van de ruimte zorgt ervoor dat kinderen veilig zijn en ongestoord kunnen spelen en met elkaar kunnen zijn. Er moeten mogelijkheden zijn om met de hele groep samen te zijn, maar ook om in kleine groepjes of alleen te spelen. Pedagogisch medewerkers zorgen vaak voor een indeling met afgeschutte hoeken waar kinderen met twee of drie tegelijk bezig kunnen zijn. Ook hoekjes waar één kind zich even kan terugtrekken, zijn belangrijk. Soms zijn de hoeken functioneel ingericht, zoals een bouwhoek en een verkleedhoek. Het aanwezige speelgoed is gericht op alle leeftijden en verschillende interesses. Alle ontwikkelingsgebieden komen aan bod.

De buitenruimte en de buitenmaterialen vergen ook de nodige aandacht. Kinderen zijn na schooltijd graag buiten en hebben daar graag de ruimte om te rennen en sportieve spelletjes te doen. De buitenschoolse opvang zorgt voor klimmogelijkheden, plekken om te ballen en te springen en met zand en water te spelen. Kennismaking met de natuur is een belangrijk onderdeel van buitenspelen.

Checklist pedagogische middelen: Wat doet de pedagogisch medewerker?

Binnen- en buitenruimte

- Indelen van de binnenruimtes
- Inrichten van de buitenruimtes
- Spelmateriaal

Hoofdstuk 14 **Kinderparticipatie (nog in uitwerking)**

Kinderen kunnen zelf initiatieven nemen in, meedenken over en verantwoordelijkheid krijgen in hun bso. Dit wordt kinderparticipatie genoemd. Het is een belangrijk onderdeel van hun opvoeding tot zelfstandigheid. Kinderen die meedenken en meebeslissen in buitenschoolse opvang, oefenen in overlegvaardigheden en leren zelf nadenken over wat zij willen, wat andere kinderen willen en over wat mogelijk is. Kinderparticipatie maakt ook de groep hechter. En kinderen voelen zich daardoor meer betrokken bij hun bso. Met het gelegenheid geven tot en begeleiden van kinderparticipatie dragen de pedagogisch medewerkers ook bij aan de overdracht van democratische waarden en normen. Kinderparticipatie vergt in de eerste plaats een participatieve houding van de pedagogisch medewerker: gericht vragen naar ideeën van kinderen en die samen met hen vorm te geven. Daarnaast moet de pedagogisch medewerker een aantal werkvormen in de vingers hebben die kinderparticipatie een structurele plek geven in het aanbod van de buitenschoolse opvang .

Checklist pedagogische middelen: “Wat doet de pedagogisch medewerker?”

Kinderparticipatie

- Leefgemeenschap
- Participatieve houding
- Samen denken over regels
- Samen denken over inrichting en materialen
- Samen denken over programma
- Werkvormen toepassen

Hoofdstuk 15

Observeren en volgen (*nog in uitwerking*)

Goed kijken naar kinderen is één van de belangrijkste pedagogische middelen van de pedagogisch medewerker. Zij stemmen hun aanbod af op wat zij de kinderen graag zien doen en op wat ze al kunnen of nog niet. Kijken naar kinderen tijdens het spelen of de groepsbijeenkomsten is een natuurlijke houding van de pedagogisch medewerkers. Ze weten daardoor wat een kind kan en nog niet kan en merken zijn gevoelens op. Daarnaast is er het systematisch observeren – vaak met behulp van observatielijsten. Dit dwingt de pedagogisch medewerker om naar alle kinderen te kijken. Het is heel menselijk om de stille kinderen een beetje over het hoofd te zien. Systematisch observeren voorkomt dat.

Bijna elke buitenschoolse opvang heeft een kindvolgsysteem. Hiermee wordt op tevoren vastgestelde tijden een vragenlijst of observatielijst ingevuld over het kind of een gesprek met het kind gevoerd. Een bekend kindvolgsysteem in de buitenschoolse opvang is het observeren van het welbevinden van de kinderen. De pedagogisch medewerker gaat voor elk kind na of hij zich prettig voelt in de groep. Bevindingen worden met de ouders besproken. Het eerste doel daarvan is het vinden van aanknopingspunten voor verbetering van de kwaliteit.

Checklist pedagogische middelen: “Wat doet de pedagogisch medewerker?”

Observeren en volgen

- Observeren
- Signaleren
- Documenteren en overdrachtsformulier
- Bespreken met team, ouders en school

Hoofdstuk 16

Samenwerken met de omgeving (nog in uitwerking)

Een positieve relatie tussen pedagogisch medewerkers en ouders is belangrijk om kinderen een veilig gevoel in de groep te geven. Kinderen merken of hun ouders de pedagogisch medewerker waarderen en de groep een goede omgeving voor hun kind vinden. Het geeft hen het vertrouwen dat ze in goede handen zijn op de buitenschoolse opvang. Ook een positieve relatie tussen de pedagogisch medewerker en de leerkracht op de basisschool zorgt voor een veilig gevoel bij het kind. Samenwerken met ouders en school vergt van de pedagogisch medewerker dus in de eerste plaats investeren in een goede relatie. In de tweede plaats gaat het om uitwisseling van informatie over het kind en wederzijdse wensen ten aanzien van de begeleiding en opvoeding van het kind. Hier zijn de ouders, pedagogisch medewerkers en leerkrachten partners. Dit vergt een structuur waarin deze uitwisseling natuurlijkerwijs en op afspraak kunnen plaatsvinden. Contacten tijdens het ophalen zijn wegens tijdgebrek vaak niet voldoende. Dit geldt zeker als het kinderen met opvallend gedrag betreft.

De samenwerking met ouders en school gaat verder dan de individuele kinderen. Het gaat ook over het pedagogische beleid van de organisatie en de afstemming tussen het programma van de buitenschoolse opvang en de school. Hiervoor zijn formele overlegstructuren nodig.

Samenwerking in de buurt is vooral bedoeld om de kwaliteit van het aanbod in de buitenschoolse opvang te verbeteren. In het buurthuis of vrijetijdsclubs zijn leuke activiteiten, waaraan de kinderen van de buitenschoolse opvang samen met andere kinderen uit de wijk kunnen deelnemen.

Checklist pedagogische middelen: “Wat doet de pedagogisch medewerker?”

Samenwerken met de omgeving

- Samenwerken met ouders
- Samenwerken met school
- Samenwerken in de buurt

De relaties tussen de pedagogisch medewerkers onderling heeft een direct effect op de groeps sfeer. Kinderen voelen zich veilig als hun pedagogisch medewerkers soepel de taken verdelen, elkaar helpen, met elkaar lachen en samen grapjes maken.

De samenwerking zorgt ook voor een betere kwaliteit van het programma. Elke pedagogisch medewerker heeft sterke en zwakke punten en specifieke talenten. De één is graag buiten en weet de kinderen van alles te vertellen over de natuur. De ander kan gemakkelijk een hele groep boeien met groepsspelletjes of voorlezen en de derde is op haar best in contacten met kinderen alleen of kleine groepjes. Gebruikmakend van hun sterke kanten maken ze samen een mooi programma.

Een belangrijke taak van het team is de voorbereiding van het programma. Het team bedenkt samen activiteiten en legt de materialen daarvoor klaar. Ook voor het vrij spel worden tevoren materialen klaargezet.

In het team vindt ook regelmatige reflectie plaats over de kinderen en de groep als geheel. Het is van groot belang als pedagogisch medewerkers samen overleggen over vragen als: waarom komen die twee meisjes niet tot spelen, hoe gaan we om met het feit dat er gepest wordt en hoe kunnen we het aantal prikkels beperken voor die impulsieve jongen?

Checklist pedagogische middelen: “Wat doet de pedagogisch medewerker?”

Competentie in het team

- Samen het pedagogisch beleid uitvoeren / samen opvoeden
- Voorbereiden van het werk
- Taken verdelen
- Talenten gebruiken
- Onderlinge communicatie en sfeer